

Üçüncü Kalkınma Yolu Olarak İktisadi Kemalizm: Anti-Doktriner Bir Değerlendirme

Economic Kemalism as the Third Development Path: An Anti-Doctrinary Evaluation

Araş. Gör. Dr. Betül SARI AKSAKAL ¹

Öz

Atatürk döneminde (1923-1938) Türkiye ekonomisinde uygulanan politikalar büyük oranda belirli bir iktisadi doktrin çerçevesine oturtulmaya çalışılmıştır. Bu durum Atatürk kapitalist miydi, kapitalizmin ideolojisi liberalizme kökten bağlı mıydı, ya da komünist miydi ve ekonomide tüm sektörlerde devleti önceleyen bir yaklaşıma sahip miydi gibi soruların doğuşuna zemin hazırlamıştır. Fakat bu politikaları doktrinel bir yere oturtma gayretleri az çok bir zorlamaya işaret eder. Atatürk tarafından uygulanan iktisadi politikaların bir kopya veya doktriner görüşün temsili olarak ele alınması mümkün görünmemektedir. Atatürk'ün değişik düşüncelerden, iktisadi ve siyasi sistemlerden seçerek benimsediği ilke ve görüşleri sistematik bir yapıda ve ülke gerçekleri doğrultusunda bağdaştırmaya ve bütün bunlar arasında bir uyum sağlamaya çalışarak sentezci bir tutum ortaya koymaya çalıştığı düşünülmektedir. Çalışmanın amacı Atatürk devrimlerinin iktisadi bir çözümlemesini yapmak ve Kemalizm'in iktisadi yüzünü doktrinel bir kalıba oturtmadan anlamaya çalışmaktır. Tüm bu bağlamlarda Atatürk'ün siyasi tarihteki kamusal yaşamının ve önderlik kişiliğinin nirengi noktaları da belirlenerek, Atatürk'ün ekonomik ve sosyal nitelikteki ilkelerinin rastgele doğmuş ya da bir doktrine uydurulma çabasıyla ortaya atılmış soyut çözümler olmadığı, tarihsel koşullar altında varılmış çözümler serisinin birikimi olduğu meselesine de ışık tutulacaktır. Çalışmanın metodolojik olarak teorik ve normatif bir analiz içerdiğini ve tarihsel birincil verilere ve dönemde uygulanan kamu politikalarına dayandırıldığını vurgulamak yerinde olur.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Kemalizm, kapitalizm, komünizm, liberalizm, iktisadi kalkınma

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The policies implemented in the Turkish economy during the Atatürk period (1923-1938) were mostly tried to be placed within the framework of a specific economic doctrine. This situation paved the way for the emergence of questions such as whether Atatürk was a capitalist, whether capitalism's ideology was fundamentally tied to liberalism or was communist, and whether he had an approach that prioritized the state in all sectors of the economy. However, efforts to place these policies in a doctrinal place indicate more or less a challenge. It does not seem possible to consider the economic policies implemented by Atatürk as a copy or a representation of the doctrinal view. It is thought that Atatürk tried to reconcile the principles and views that he adopted by choosing from different thoughts, economic and political systems in a systematic structure, in line with the realities of the country, and to put forward a synthesizing attitude by trying to achieve a harmony between all these. The study aims to analyze Atatürk's revolutions and try to understand Kemalism's economic face without placing it in a doctrinal pattern. In all these contexts, the triangulation points of Atatürk's public life and leadership personality in political history were also determined, and it was decided that Atatürk's economic and social principles were not abstract solutions that were born randomly or tried to fit a doctrine but were the accumulation of a series of solutions reached under historical conditions. It would be appropriate to emphasize that the study includes a methodological theoretical and normative analysis based on primary historical data and public policies implemented in the period.

¹Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, betullsari@gmail.com

Atf için (to cite): Sarı Aksakal, B. (2023). Üçüncü kalkınma yolu olarak iktisadi Kemalizm: Anti-doktriner bir değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 236-257.

Keywords: Economic Kemalism, capitalism, communism, liberalism, economic development

Paper Type: Research

Giriş

Çalışma Atatürk dönemi ekonomi politikalarının kapsamlı bir doktrin olup olmadığına cevap arama güdüsünden hareket etmekte, böylelikle Kemalizm'in iktisadi yüzüne ve siyasi yelpazedeki yerine ışık tutma amacına da sahiptir. Konuyla ilgili olarak literatürdeki en büyük boşluklardan biri de Kemalizm'in iktisadi yüzünün bir ideolojik sistem olarak yeterince işlenmemiş olduğu düşünülmektedir. Bunu yaparken de şu soruya cevap verilmeye çalışılacaktır: Cumhuriyet dönemi Kemalizm'i (1923-1938) "*kapitalist ya da komünist eksende ele alınabilecek kapsamlı bir doktrin midir?*" Kemalizm'in çeşitli nedenlerle bir ideoloji olduğu (Giritli, 1980, 1981, 1988, 2004; Kışlalı, 2018; Parla, 1995, 1999) veya olmadığı (Avcıoğlu, 1969, 1998, 2006; Berkes, 1965, 2020; Mardin, 2000) üzerine oldukça verimli ve güçlü bir akademik literatür halihazırda mevcuttur. Bu literatürden de büyük oranda yararlanılacaktır.

İktisadi Kemalizm'in, doktrin, ideoloji ve onlara atfedilen niteliklerden farklı özelliklere sahip bir kavram olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Kavramın farklı ideoloji, doktrin, dünya görüşü ve hayat anlayışlarını içeren çok boyutlu ve geniş bir kavram olduğu düşünülmektedir. Birçok araştırmacı, Atatürk döneminde uygulanan ekonomi politikalarını, diğer ülkelerde uygulanan belirli bir iktisadi doktrin çerçevesine oturtmaya çalışmıştır. Fakat Atatürk'ün ekonomik düşünce ve uygulamalarında ülkemizin o dönemdeki koşullarına uygun bir ekonomik kalkınma sentezi arayışı vardır.

C. Wright Mills (1959, s. 145)'in deyişiyle "*her sosyal bilim ya da iyi düşünülmüş her sosyal inceleme-tarihsel bir kavrayış genişliğini ve tarihsel malzemenin tam kullanımını gerektirir*". Bu bağlamda Atatürk döneminde uygulanan ekonomi politikalarının dönemin tarihsel koşulları ekseninde değerlendirilmesi elzemdir. Atatürk döneminde uygulanan ekonomi politikalarının resmi başlangıcı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi 29 Ekim 1923 tarihi baz alınabilir. Büyük yoklukların, çaresizliklerin zamanıdır Cumhuriyet'in ilk dönemi. Osmanlı İmparatorluğu'ndan adeta bir enkazın devralındığı, bütün imkânsızlıkların yanında aynı zamanda büyük umutların da kaynağıdır bu yıllar.

Cumhuriyet'in kuruluş kodlarından detaylı olarak bahsetmeden önce, Osmanlı'nın duraklama ve çöküş sürecinin nasıl gerçekleştiğini anlamak gerekir. Avrupa'nın dünyadan kopuşu incelenmiştir. Bu kopuşta etkili olan gelişmelere yer verilmiştir. Rönesans ve Reform, Aydınlanma, Sanayi Devrimi gibi süreçler Avrupa'yı sosyal ve ekonomik bağlamlarda dünyada hegemonik bir pozisyona ulaştırmış, zaman içinde Osmanlı Avrupa'nın ve dünyanın birçok ülkesinin gerisinde kalmış, yarı sömürge bir pozisyona ulaşmıştır. Bu olumsuzluklar kaçınılmaz olarak Avrupa tarafından hasta adam olarak nitelendirilen Osmanlı'nın sonuna giden süreci başlatmıştır.

Osmanlı'nın çöküş yıllarında genç bir subay olan Atatürk, Osmanlı'nın Avrupa karşısında sahip olduğu iktisadi ve siyasi olumsuzluklar ve bir kayıplar yüzyılına sürüklenmesi de Atatürk ve Milli Mücadele kadrosu için çok önemli dersler barındırmıştır. Bunlar Atatürk'ün iktisadi görüşlerini ve bu görüşlere esin kaynağı olan yaşamışlıklardır.

Ancak daha sonraları Kemalizm olarak adlandırılacak ve devletin resmi ideolojisi haline gelecek olan bu görüşler, pek çok açıdan Batıdaki ilham kaynaklarından farklı, kendine özgü nitelikler de taşıyordu. Hatta Kemalizm'in belki de kaçınılmaz olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin farklı evrelerinde farklı nitelikler gösterdiği, değiştiği ve dönüştüğü söylenebilir. Erken Cumhuriyet döneminden başlayan bu değişim ve dönüşüm günümüzde de devam etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu geçmişten bir kopuş anlamına gelmediği gibi, dünyanın içinde bulunduğu dönemden tüm koşullarıyla soyutlanmış ayrıksı bir sürecin de habercisi değildir. Türkiye Cumhuriyeti rejimini düşünsel olarak hazırlayan kadroların tek bir

sorunsal bağlamında hareket etmedikleri, rejimi biçimlendiren pek çok arka planın var olduğu, bunlardan en önemlilerinden birinin de kalkınma sorunu olduğu vurgulanabilir. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminin kalkınma sorunsalına çözüm amacıyla ortaya koyduğu ekonomik perspektifin bir değerlendirmesi yapılmalıdır. Bu perspektifin somut bağlamdaki yansıması İzmir İktisat Kongresi ve kongrede alınan kararlar ve Osmanlı'yı Batı emperyalizminin pençesine düşüren ve yıkılışının en önemli sebeplerinden biri olan kapitülasyonlar zincirinin kırıldığı Lozan Antlaşmasıdır. Özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlardan metin içinde yoğun olarak bahsedileceği için giriş bölümünde kongreyle ilgili detaylı bir anlatım yapılmayacaktır. Fakat kongrede alınan kararlarda özel sektör ve yabancı sermayeyi de önemseyen bir tutum olduğu bu yüzden kapitalizm ve kapitalizmin temel ideolojisi olan liberalizmin öncelendiğine dair doktrinel tartışmalar yapılmıştır. Bu durumun özellikle 1923-1929 yılları arasında belirgin olduğu savunulmuştur. Diğer bir ifadeyle Atatürk'ün bahsedilen yıllarda kapitalist ve liberal çizgide bir iktisat politikası benimsediğine dair bazı fikirler öne sürülmüştür. Fakat bu durumun gerçeği yansıtmadığı çeşitli teorisyenlerin perspektifinden ortaya konmuştur. Atatürk'ün aynı yıllarda Cumhuriyet'in iktisadi olduğu kadar sosyal ve kültürel temellerini de sağlamlaştırmaya dayanan birtakım girişimlere başladığı meselesine yer verilmiştir.

İlerleyen bölümde dünyayı derinden sarsan 1929 Büyük Buhranı ve sonrasında izlenen (1929-1938 dönemi) devletçi politikalara ışık tutulmuştur. Bu politikaların geçmiş döneme nazaran ekonomide devletçiliğin tonunun arttığı bir dönemi temsil ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Kadro Dergisi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarının bu durumu kanıtlayan olgular olarak ele alınabileceğinin altı çizilmiştir. Bahsedilen dönemin iktisat siyaseti uygulamaları ve bu siyaseti oluşturan temel etmenler konusundaki yorumlar gözden geçirilmiştir. Atatürk dönemindeki iktisat siyaseti tahlillerinde, çoğu kez ideolojik tartışmaların etkisinde kalınarak, devlet eylemlerini, kapitalizm, komünizm paradigmaları içine oturtma çabaları ve liberalizm, devletçilik ve karma ekonomi etiketleri altında birbiri ardına sıralama yaklaşımlarının yaygın olduğu görülmüştür. Fakat uygulanan politikaların devamlı değişim ve dönüşümleri esas aldığı, kalıplaşmış katı ideolojiler yerine canlılığını her zaman sürdüren, dinamik ve pragmatik bir dünya görüşüne uygun düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Zira Atatürk'ün kapitalist ve komünist sistemlerin sınırlayıcı kalıplarına bağlı kalmadan, günün şartlarını, ülke gerçeklerini, demokrasi prensiplerini göz önünde bulundurarak takip ettiği, Türk motifleri ile dopdolu milli ekonomi politikalarını uygularken ideolojik fikirlerin aldatici görüntüsüne kapılmadığı görülmüştür.

1929-1938 yıllarında uygulanan politikalarda ekonomide devletçiliğin tonu arttığından acaba *Marksist sisteme dayalı komünist bir ekonomik rejim mi geliyor?* tarzında düşüncelerin oluşumuna sebebiyet vermiştir. Kadro dergisi, yer yer Sovyet esintileri taşıdığı düşünülen Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları bu düşünceleri güçlendirmiştir. Fakat İktisadi Kemalizm'in hiçbir şekilde temelleri Marksist düşünceye dayalı Komünist bir ekonomi rejimiyle uzaktan yakından ilgisi olmadığı düşünülmektedir. Bunun en önemli kanıtlarından biri Atatürk'ün toplumsal sınıflarla ilgili öne sürdüklerinde saklıdır. Atatürk'ün iktisadi politikaları toplumdaki sınıf çatışmaları temelinde değil, sınıf uzlaşması temelinde şekillendirilmiştir. Sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum yaratma ideali uyguladığı ekonomi politikalarına da şekil vermiştir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde bu tespit üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ise Atatürk'ün ekonomi politikalarının ne komünist bir kalkınma modeli, ne de bir kapitalist kalkınma modeli olarak ele alınamayacağı vurgusu yapılmıştır. Uygulanan politikaların ülkenin kendi koşullarına uygun bir üçüncü kalkınma modeli anlamını taşıdığı sonucuna varılmıştır.

1. Atatürk Devrimlerinin Fikri ve Tarihsel Arka Planı: Diyalektik ve Diyakronik Bir Bakış

1.1. Batı Emperyalizminin Kurumsal ve İktisadi Aletleri Çerçevesinde Cumhuriyet'in Kuruluş Kodlarını Anlamak

Atatürk'ün iktisadi görüşlerinin kapitalizm ya da komünizm gibi belli bir doktrine oturtulmadan önce, ulusal bağımsızlık savaşının Mustafa Kemal'in kişiliğinde billurlaşan ekonomik doğrultusunun oluşum sürecini incelerken 1881-1918 yılları arasındaki dönemin ekonomik ve toplumsal görünümü ile aynı dönem içerisindeki egemen düşün akımları üzerinde durulmasının çalışma açısından elzem olduğu düşünülmektedir. Böylece Mustafa Kemal'in düşün ve eylem yapısının, ayrıca devrimlerinin de kaynaklarına da inilmiş olacaktır.

Devrim düşüncesi Mustafa Kemal'de daha genç bir subayken korkunç çaresizliğini gördüğü Osmanlı Devleti'nde belirmişti. Bu düşünce yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sağlamıştır (Lewis, 1998, ss. 231-238). Osmanlı Devleti'nin tarihten çekilme süreci adım adım işlemektedir. Bu sürecin hazırlayıcılarına bakmanın çalışma açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da çeşitli gelişmeler meydana gelmiştir. Birkaç yüzyıla yayılan bu gelişmeler yavaş yavaş yeni bir dünyayı doğuracaktır. Bu gelişmeler Avrupa'daki zihniyet değişimi açısından 16.yüzyılın başıyla 17.yüzyılın sonu arasından meydana geldiği bilinen İlim İnkılabıdır; bugünkü ilmi düşüncenin ana gövdesini teşkil eden ve köklü zihniyet değişmelerine yol açan büyük buluşlar 1500-1700 tarihleri arasına düşmektedir (Güngör, 1981, ss. 40-41).

İlim inkılabının gerçekleşmesinde etkili olan ilk gelişmelerden biri matbaanın icadıdır. Böylelikle bilimsel eserler çok sayıda basılabilmiş ve bunlara daha kolay ulaşılabilmektedir. Eskiden elle basılan kitaplar sadece kilise kütüphaneleri veya aristokratların malikânelerindeyken yaygınlık kazanmışlardır. Böylece Avrupa'da kültür ve bilgi giderek halk arasında da yayılmaya başlamıştır.

Matbaanın icadından sonraki gelişme Coğrafi Keşiflerdir. 1487'de Ümit Burnu'nun 1492'de ABD'nin ve 1489'da Hindistan deniz yolunun keşfi, ilerleyen yüzyıllarda ticaret ana yollarını değiştirmenin temeli olmuştur. Ticaretin birkaç yüz yıl içinde kara yolundan deniz yoluna doğru kayması, tarihi ticaret yolları üzerinde bulunan ülkelerin zamanla ekonomik güç kaybetmesine yol açmıştır.

Avrupa'da baş gösteren diğer bir gelişme Rönesans ve Reform hareketleridir. Rönesans ile birlikte edebiyat, felsefe, bilim, sanat ve siyaset alanlarında Orta Çağ'a ait kavramların değişmesi ve yeni bir dünya görüşünün öne çıkması söz konusu olmuştur (Tanilli, 1989, s. 7). Reformun yol açtığı gelişmeler ise, sonuçta Avrupa toplum hayatında dini tek belirleyici öge olmaktan çıkarmıştır. Rönesans ve Reform Avrupa insanının ilmi araştırmalara ve bunların bulgularına karşı vaktiyle dini kaynaklı olan tepkisini kırmış, bilime duyulan ilginin giderek artmasını beraberinde getirmiştir.

Bütün bu gelişmeler Avrupa'da Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan dönemin vuku bulmasını sağlamıştır. Aydınlanma aslında insan hayatının anlam ve düzenini, dolayısıyla kültürünü aklın kılavuzluğunda aydınlatmaktır (Gökberk, 1979, ss. 76-82). Immanuel Kant'ın deyimiyle insanın düşünme ve değerlendirmede kendi aklını kılavuz almasıdır; çünkü daha önceki düşünme geleneğinde hazır bulunan din, gelenek ve adetler kılavuzdu (Mannheim, 1998, ss. 31-32). Bu yeni kültür ağırlıklı gelenekte ise, edinilen bilgiyle hayatı etkilemek ve aydınlatmak temel ilke olmuştur (Giritli, 2004, s. 62).

Bahsedilmesi gereken diğer bir gelişme, 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimidir. Devrim Avrupa'da yeni bir toplum ve devlet yapısının oluşmasının temellerini atmış, Avrupa'da ortaya çıkan ulus devlet sistemi, Avrupa'da birçok devletin kurulmasını sağlamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti gibi çok uluslu devletleri güç duruma sokmuştur. Modern devlet diyebileceğimiz bu yeni yapı, eskiye göre çok daha verimli ve hızlı işleyen bir ilişkiler bütünü yaratmıştır. 18.yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve iki yüzyıl içinde dünyanın tarımla uğraşan nüfusunu önemli ölçüde azaltarak insanı giderek artan bir hızla hizmet ve mal üreticisi haline getiren Sanayi Devrimi'nden de bahsetmek gerekir. Bu süreç Osmanlı da dâhil olmak üzere

birçok köklü devlette el işçiliğine dayalı imalatların iflas etme aşamasına gelmesine, yeni gelişmeye başlayan modern sanayinin de gelişmemesine yol açmıştır (Ökçün, 1972, ss. 165-166). Kapitülasyonların sonucu olan bütün bu zorunluluklar 19.yüzyılda Osmanlı ile Avrupa devletleri arasında sanayileşme makasının açılmasına sebep olmuştur. Devletlerin kendi toprakları üzerindeki, mali, idari, ekonomik her türlü haklarını silikleştirilmiştir (Kili, 1981, s. 55). Osmanlı İmparatorluğu Batı kapitalizmin etkisi altına girip, üretici temeli giderek aşınmaya başlamıştır (Başkaya, 1997, s. 20). Kısıtlamaları ve gümrükleri kaldıran Avrupa Devletleriyle yapılan bir dizi ticari ve mali anlaşma (1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi gibi) Osmanlı'nın yarı sömürge bir devlete dönüşmesine neden olmuştur (Sükan, 2014, ss. 196-198). Anlaşma Osmanlı İmparatorluğu aleyhine çok ağır hükümler getirmiş, adeta ülkeyi Avrupa'nın açık pazarı haline sokmuştur. Anlaşma, sonrakilere model olacak ve devletin bağımsızlığını sıfıra indirecek olan uğursuz yolda ilk adım sayılmıştır (Eliçin, 1996, s. 117).

Zayıflamaya karşı tedbir arayışları ve çabaları çerçevesinde 1839'da Tanzimat Fermanı, 1856 yılında ise Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Bu fermanlarla bu sefer eşitlik ilkesinin aksine, Müslüman olmayanlara birtakım ayrıcalıklar verilmiştir. Açıkça ifade etmek gerekir ki, Osmanlı içerisindeki yabancı işadamları ve dolayısıyla yabancı tüccarlar Osmanlı'ya mensup bir tüccarın sahip olamadığı imtiyazlardan yararlanmaya başlamıştır. Tanzimat Osmanlı'nın Avrupa emperyalizminin sömürsü altında kalmasını sağlamış, tam ve bu yüzden faydalı olamamıştır. Avrupa emperyalistlerinin büyük ölçüdeki etkileri altında Batıya benzeme davranışlarıyla yetinmiş, kendi benliğinden bir şey ekleyememiştir (Berkes, 1965).

19.yüzyılın siyasi gelişmeleri iktisadi sömürgeleşme ya da yarı sömürgeleşme süreci çerçevesinde ele alınabilir (Başkaya, 2002, s. 39). Meseleye iktisadi çöküş bağlamında yaklaşıldığında, 1856 yılında durumun daha da ciddileştiği yorumu yapılabilir. Osmanlı Kırım Savaşı için Avrupalı bankerlerden ilk kez borç almıştır. O dönemden itibaren ise Osmanlı'nın aldığı borç miktarı katlanarak artmış, zaman içinde bu borçlar ödenememiştir. 1881 yılı ise, bir imparatorluk olarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışa doğru gidişini alabildiğine hızlandıran olayların birdenbire bir çığ gibi yığıldığı yıl olmuştur (Berkes, 2020, s. 87). 1881 Muharrem Kararnamesi ile Osmanlı Devletinin esas gelir kaynaklarına dış borçlara karşılık olarak alacaklı devletler el koymuşlardır. Bu amaçla Duyunu Umumiye idaresi kurulmuş ve vergiler bu borçların karşılığı olarak kendileri tarafından toplanmıştır (Gürbüz, 2017, s. 37). Osmanlı Devletinin mali durumu her bakımdan bağımsız olmaktan uzak olmaya başlamıştır (Kumkale, 2007, s. 95).

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bunalımdan kurtarılması için filizlenen yeni birtakım siyasi oluşumların varlığından da bahsetmek mümkündür. İttihat ve Terakki Cemiyeti bunlardan biridir. Cemiyet, (sonraları İttihat ve Terakki Fırkası), Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet'in ilanına önayak olup 1908-1918 yılları arasında faaliyet gösteren, 21 Mayıs 1889 yılında kurulmuş bir siyasal hareket ve siyasi partidir. İttihat Terakki Cemiyeti üyesi Jön Türklerin hedefi olan milli ekonomi, milli burjuvazi yaratma çabaları yeni Türk devletinin kuruluşunda, Mustafa Kemal ve Kemalist aydınların zihinlerinde egemen olan düşüncenin temelini oluşturacaktır (Çamurcuoğlu, 2009, s. 168). Davison (1963, s. 109)'ın ifadeleriyle "*Jön Türk rejimi yenilgi ile sonuçlandı ama uzun süreli bakılırsa çağcıl Türk ulusunun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu hazırlayan kurumsal, düşünsel ve toplumsal gelişmelere katkıda bulundu*". Fakat şu hususun da üzerinde durmak gerekir ki İttihat ve Terakki imparatorluğu batmaktan kurtarmak için kurulmuş olan komitenin temel amacı İmparatorluğu kurtarmak olduğundan toplumsal yenilikler onlar için fazla bir anlam taşımıyordu (Mardin, 1964, ss. 225-230).

20.yüzyılda artan sömürgecilik yarışının daha da hız kazanmasıyla 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlamıştır (Özukan, 2006, ss. 6-7). Emperyalizm ve sömürgecilik daha da güçlendiği bu dönemde Osmanlı on bir yıllık savaflara sahne olmuş, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Türk milletini adeta yok olma noktasına getirmiştir. Atatürk bu koşullar ekseninde Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştır. Ekonomik gelişmenin hızlanması ve düzenli

yürüyebilmesi için önce sosyal ve siyasi altyapının geliştirilmesi ve devamlılığının sağlanması gerekir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Osmanlı'dan devralınan tablo tahmin edilebileceği gibi bu durumdan çok uzaklarda olduğundan Atatürk iktisadi görüşünü sağlam temellere oturtma güdüsü çerçevesinde hareket etmiştir.

Atatürk'ün 1918 yılına kadar iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel bağlamlardaki görüşlerini belirleyen temel taşlar niteliğindeki olaylar bu şekilde sıralanabilir. Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik ve toplumsal görünümü de Atatürk'e bu noktada adeta bir okul görevi yapmıştır. Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı gibi, Atatürk devrimlerinin fikri arka planı görüldüğü gibi uzun bir geçmişe dayanmaktadır.

Tüm bu bağlamlarda bir sonraki bölümde Atatürk'ün iktisadi fikirlerinin somut bir ifadesi olan İzmir İktisat Kongresi ve sonrasındaki gelişmelere vurgu yapılacaktır.

2. Atatürk Liberal-Kapitalist Miydi? Erken Cumhuriyet'in İktisadi İnşasının İlk Evresi Bazlı Bir Değerlendirme (1923-1929)

Atatürk Cumhuriyet ilan edilmeden sekiz ay önce 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresini toplamış ve iktisat politikasının çiziminde geniş kitlelerin eğilimlerini tespit etmeye başlamıştır (Çavdar ve ark. 1981, s. 21). Bu sırada Lozan Antlaşması imzalanmamış, zaferin üzerinden sadece beş ay geçmiştir. Bu ortamda, toplanan kongrenin önemi ve anlamı gerçekten büyüktür. Kongreyi açış konuşmasında *“Arkadaşlar, kılıç ile fetihler yapanlar, sabanla fetihler yapanlara mağlup olmaya ve neticede mevkilerin terk etmeye mecburdurlar”* diyerek ekonomik faaliyetlerin önemini belirtmiş devamında *“Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, iktisadi muzafferiyetle sağlamlaştırılmazlarsa, husule gelen zaferler payidar olamaz, az zamanda söner. Efendiler, dâhil olduğumuz halk devrimi, milli devrim, milli tarihini yazabilmek için kalemlerimiz sabanlar olacaktır. Bence halk devri iktisat devri kavramı ile ifade olunur”* (Akt. Sarıkoyuncu ve Kayıran, 1998, s. 220) demiştir. Bu sözler, Atatürk'ün iktisadi başarılarına verdiği önemi odaklaştıran sözlerdir.

29 Ekim 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti her yönden olumsuz bir ekonomik miras devralmıştır. Bu dönemde ekonomik bakımdan bir an önce kalkınmak ve ekonomik bağımsızlığa kavuşmak temel hedef olmuş, bu hedefe yönelik iktisat politikalarının yapımında pragmatizm, akılcılık ve gerçekçilik önemli rol oynamıştır (Irmak, 1981, s. 22).

İzmir İktisat Kongresi sonrası Lozan Antlaşması imzalanmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınır çizgileri dâhil tüm varlığı kabul edilmiştir (Gürbüz, 2017, s. 89). Atatürk'ün ekonomi politikalarının temelini hazırlayan siyasi ve fikri motifler tam bağımsızlık kavramı üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda Kemalist Cumhuriyetin dış ekonomik ilişkilerindeki en önemli değişiklik, bu anlayışla kapitülasyonların kaldırılmasıdır (Irmak, 1981, s. 220). Ayrıca Duyun-u Umumiye İdaresi ve kendisine bağlı Reji İdaresi ve diğer imtiyazlar kaldırılmıştır. Bu gelişmeler yeni Türkiye devletinin iktisat politikasında temel esas, bağımsız ve milli bir ekonomi yaratılmasını içermiştir (İnan, 2020, s. 161).

Kongre ile uygulanmaya başlanan iktisat politikaları ekonominin millileştirilmesi gerektiği, bunun yanında kalkınma için mutlaka yabancı sermayeye ihtiyaç olduğu fikrinde birleşmiş, fakat ülkenin tamamen yabancı sermayeye esir hale gelmesine engel olunmak istenmiştir. Atatürk Kongreyi açış konuşmasında *“Kanunlarımıza uymak şartıyla yabancı sermayeye gereken güvenliği sağlamaya her zaman hazırız”* demiştir. Atatürk'ten sonra konuşan Ekonomi Bakanı Mahmut Esat Bozkurt da *“Yeni Türkiye Ekonomi Okulu'nun yabancı sermayeye karşı bir düşmanlığı olduğu sanılmasın. Türklerle aynı kanunlara ve şartlara bağlı olmak üzere yabancı sermayeye hatta başka memleketlerden fazla kolaylık göstermeye hazırız”* demiştir (Akt. Başkaya, 1997, s. 201). Atatürk ülkede yabancı sermaye egemenliğine yol açmamak için dış borçlanmadan kaçınmış, yalnızca altyapı yatırımlarında ve zorunlu koşullar altında dış borçlanmaya başvurulmuştur (Kumkale, 2007, s. 203). Atatürk sömürüyü sonsuzlaştırmak isteyen emperyalist dış borçlar ve yabancı sermayeye karşıdır ve bunu

kesinlikle istememektedir. Bu nitelikte olmayan ve ülkenin ekonomik gelişmesini engelleyemeyecek nitelikte gelecek yabancı sermayeye ise karşı değildir (Gürbüz, 2017, s. 18).

Atatürk'ün iktisadi sisteminin temsil ettiği devletçilik anlayışı, kapitalizmi ve komünizmi reddederek, ülkenin gereksinmelerine özgü bir üçüncü kalkınma yolunu ve yöntemini saptamıştır. Kemalizm'in iktisadi boyutu, diğer bir ifadeyle İktisadi Kemalizm olarak da nitelenebilecek bu kalkınma yolu ve yöntemi, ilk kaynağını Kurtuluş Savaşı'nın dayanağı Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarından almıştır. Devletçilikte katı bir devlet kapitalizmine yer vermek istememiştir. Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt, İktisat Kongresi'ndeki konuşmasında yeni Türkiye'nin ekonomi politikalarının nevi şahsına münhasır bir hususiyette olduğunu, Cumhuriyet'in ekonomik anlamda herhangi bir iktisat ekolüne intisap etmiş olmayıp kendi modelini geliştirdiğini belirtmişti. Bozkurt'un "Yeni Türkiye İktisat Mektebi" şeklinde ifade ettiği bu ekol, devlet ve şahsi teşebbüsün ortak çalışması gerekliliğini ön görüyor, büyük sanayi girişimlerinin devlet tarafından üstlenilmesini ilke ediniyordu (Gödekli, 2017, s. 585). Bu bakımdan ekonominin çağdaş standartlara yükseltilmesi sürecinde bazı ekonomik kaynaklar devletleştirilirken bazıları da özel teşebbüsün inisiyatifine bırakılacaktı. Yine M. Esat Bozkurt İzmir İktisat Kongresi açış konuşmasında Türkiye'nin iktisadi modelinin ne kapitalist ne de komünist çizgiye oturtulamayacağını şöyle açıklamaktadır:

"Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerden hiç birine mensup değiliz. Ne bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar mektebine, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye mekteplerinden değiliz. Bizim de yeni Türkiye'nin yeni iktisadi manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben Yeni Türkiye İktisat Mektebi diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiç birine mensup olmamakla birlikte memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmal eylemeyeceğiz" (Akt. Gürbüz, 2017, s. 66).

İzmir İktisat Kongresi'nde devlet işletmeleriyle özel işletmeleri birlikte geliştirecek bir ekonomik modelden söz edilmiş, bu çerçevede 1924'te Türkiye İş Bankası Türkiye'nin ilk özel bankası olarak ekonomik kalkınmaya yardım etmesi amacıyla kurdurulmuştur (Oyal, 1981, s. 79). 1925'te halka ekonomik anlamda yük olan ve her türlü özel girişimi engelleyen Aşar Vergisi kaldırılmıştır. Dünyanın ilk ticari kamu iktisadi teşebbüsü olan Sanayi ve Maadin Bankası kurdurulmuş, 1927'de özel işletmeciliği özendirmek için Teşvik-i Sanayi² Kanunu çıkartılmıştır. Tüm bu girişimler 1923-1929 yılları arasında uygulanan politikaların, özel teşebbüse önem verdiği, dolayısıyla liberal ve kapitalist bir çerçeveye sahip olduğuna dair birtakım yorumların yapılmasına sebep olmuştur. Ancak bu politikalar, kapitalizmin ana ideolojisi olan liberalizmin ve özel teşebbüsün gücüne inanmışlığın bir sonucu değil, böyle bir milli teşebbüs sınıfının yeterince bulunmayışının, bu sınıfın oluşturulmak isteğinin ve devletin ekonomik kaynakların bazı işleri fiilen üstlenmeye yetmemesinin bir sonucu olarak ele alınmalıdır (Korum, 1982, s. 66). Şunu da belirtmek gerekir ki Lozan Antlaşmasının şartlarından biri de Türkiye Cumhuriyeti'nin gümrüklerde 1916 tarifesi beş yıl için (1929 yılına kadar) taahhüt etmesidir. Bu durum 1929 yılına kadar Türkiye'nin serbest bir gümrük politikası uygulama kabiliyetinden yoksun kalınması demektir (Özkardeş, 2015, s. 26). Özel teşebbüse imkânlar tanınması ve yabancı sermayeye düşmanlık güdülmemesi bu dönemi liberal ekonomik dönem olarak nitelemek için yeterli değildir. İlerleme ve gelişme, dış dünya ile bütünleşme yolunda adımlar atmaya engel değildir. Ama uyduluğa ve mandacılığa ve yabancı siyasal reçetelere engeldir. Bu gerçeği iyi görmek gerekir.

Nitekim o dönemi yaşamış ve liberalizme vakıf bir iktisatçı olan Ord. Prof. Dr. Celal Sarc "1929 yılına kadarki iktisat politikaları için liberal denilmekte ise de bu terim yerinde değildir. Gerçekten bu dönemde hükümet bırakınız yapsınlar ilkesine göre hareket etmemiş; tersine ekonomiye katkılarda bulunarak birçok koruyucu tedbir uygulamış, ayrıca demiryolları yapımını ele almış, tekeller kurarak türlü alanları özel girişimlere kapatmıştır" (Akt. Akalın,

²Türkiye İstanbul, İzmir ve Çukurova'da enkaz haline gelmiş birkaç dokuma tesisi ile hemen hepsi İstanbul'da toplanan enkaz halindeki birkaç askeri fabrika dışında sanayiye sahip değildi (Giritli, 1981, s. 49). 1927'de 470 olan sanayi firması sayısı, 1930'da 1255, 1932'de ise 1473 olmuştur (Doster, 2019, s. 17).

2010, s. 48). Z. Y. Herslag'ın öne sürdüğü görüşe göre de Atatürk döneminde 1923-1929 yılında uygulanan politikaların kapitalist sistem ve ana ideolojisi liberal politikalar çerçevesinde belirlendiğine değinen eleştiriler bilimsel ekonomik verilere dayanmamaktadır³. Daha açık olarak şöyle denilebilir: Yazara göre bu eleştirilerin Atatürkçü Türkiye'nin sosyal gerçekleri hakkında yeterli bilgileri olmadığı görülmektedir (Akt. Kumkale, 2007, s. 239). Yine bir başka araştırmacıya göre:

“Devletçilik Türkiye’de 1923-1929 yılları arasında da uygulanmış bir Türk modelidir. Zamanla diğer ülkelere de örnek olduğunu göstermiştir. Devletçilik bir politik uygulama ve yöntem olarak Türk toplumunun gerçeği üzerine inşa edilmiştir. Bu binanın temelinde uzak idealleri ve fikirleri ile Atatürk vardır. Atatürk, Türk Devriminin yaratıcısı, baş mimarı olduğu kadar ileri fikirlerin, topluma yeni değerler katan ideallerin de güç kaynağıdır. Daha 1922 yılında devletçiliği ilke olarak dile getiren, milli ihtiyaçların zorunlu kıldığı hallerde, devleti vazife ve hizmete davet eden, çağırın Atatürk olmuştur” (Eroğlu, 1981, s. 2).

Bu noktadaki düşünce ve kavram karışıklığını ortadan kaldırıp, konuya açıklık getirmek için şunu vurgulamalı ki, Cumhuriyetin kuruluşundan beri devletin iktisadi faaliyetlere müdahaleleri olmuştur (Töre, 1982, s. 54). 1924 tarihinde İş Bankasının kurulması, İstanbul, İzmir, Trabzon ve Mersin gibi limanların işletilmesinin 1925 yılında devlet tekeline geçirilmiş olması, ayrıca aynı yılda Sanayi ve Maadin Bankasının kurularak Osmanlı yönetiminde sayıları yirmi ikiyi bulan fabrikaların devralınarak işletilmesine ek olarak demiryolu yapımı ve işletmeciliğin anılması olanaklı ilk örneklerdir (Hamitoğulları, 1982, s. 111). Bu gelişmeler ekonomide özel teşebbüsün yanında devlet aygıtının da kilit bir rol arz ettiğini kanıtlar niteliktedir⁴.

Dönemde uygulanan politikalar esasları İzmir İktisat Kongresi’nde tespit edilen karma ekonomi sistemi olup, dönemin iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel koşulları ekseninde biçimlendirilmiştir. Boratav (2003, s. 49), 1923-1929 dönemini açık ekonomi koşullarında yeniden inşa olarak ifade etmektedir. Zira devlet tarafından özel kesimin teşviki söz konusudur. Haldun Gülalp (1987) da bu konuya odaklanan çalışmasında Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sürecin savaş öncesi yapının, gerek içindeki ekonomik yapı gerekse dünya sistemi ile bütünleşme biçimi açısından yeniden inşası niteliğinde olduğunu ifade etmektedir. Fakat 1929 yılında patlak veren Büyük Buhran birçok Batı ülkesi için olduğu kadar Türkiye için de yeni iktisat politikaları arayışları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Buhran iktisadi kalkınmada devlete düşen görevlerin daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olmuş, devletçilik ilerleyen yıllarda Cumhuriyet Halk Partisinin programına ve anayasaya girmiştir.

1929 Büyük Buhranından ve Türkiye Cumhuriyeti’nin iktisadi politika rejimini nasıl değiştirdiğine dair tartışmalara geçmeden önce Atatürk’ün yaptığı iktisadi devrimlerin yanı sıra, yaptığı sosyokültürel devrimlere genel bir bakış atmakta fayda vardır. Zira bu devrimler iktisadi devrimlerin sağlamaştırılması adına zorunlu bir sığınak işlevi görmüştür.

³Herslag (1968: 54) Atatürk dönemi ekonomi politikalarını bilimsel verilere dayanarak ayrıntılı olarak incelemiş, çalışmasında 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayii Kanunu’nu ele almıştır. Kanunun devletçiliğin anlamını ortaya koyması ve ülkede milli temellere dayalı bir sanayileşme programını başlatması anlamında kilit rol oynadığını savunmuştur. Kanuna göre, 1927 yılında özel kesim üretiminin yaklaşık %45’i gıda maddelerinde, yaklaşık %25’i ise tekstil alanında yoğunlaşmış, bir ülkede sanayileşmenin en önemli göstergelerinden biri olan sanayi malları üretimi ise %10’a bile ulaşamamıştır. Yasanın temel amacı diğer alanlarda yoğunlaşan özel sermayenin sanayi alanına da çekilmesi, devletin bu bağlamda birtakım özendirici hükümler aracılığıyla özel sermayeye destek vermesinin sağlanmasıydı (Herslag, 1968: 65). 1924 yılında devletin girişimleriyle kurulan İş Bankası’na atf yapan yazar, devlet ve banka arasında büyük bir işbirliğinin olduğundan bahsetmiş, ithalat ve ihracatta önemli girişimlerde bulduklarına değinmiştir. İş Bankası ve Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun yanı sıra şeker fabrikalarının kurulmasında da devletin oynadığı role dikkat çeken Herslag (1968: 90-91), Alpulu ve Uşak şeker fabrikalarının, hükümetin doğrudan desteğiyle kurulduğunu belirtmiştir.

⁴Cumhuriyet Dönemi’nde sanayide önemli değişimler gerçekleşti. 1926’ya kadar şeker pancarı ekimi Türkiye’de bilinmiyordu. 1923, 1924, 1925 yıllarında şeker ithali sırasıyla 46 bin, 52 bin ve 67 bin ton olarak gerçekleşmiştir (Kopar, 2013, s. 53). Halkın muhtaç olduğu un bile kısmen dışarıdan sağlanıyordu. 5 Nisan 1925’te şeker fabrikalarının kurulması ile kanun çıktı. Şeker üreticilerine önemli teşvikler sağlandı. Fabrika için pancar üreten üretici 10 yıl süre ile arazi vergisi vermeyecek, fabrika personeli 10 yıl süre ile kazanç vergisinden muaf tutulacak, fabrika arsası 5 hektarı aşmamak kaydı ile devlet tarafından temin edilebilecek, uygun arazi şahsa ait ise istimlak edilebilecekti (Kopar, 2013, s. 53). Şeker fabrikalarına İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası kredi imkânı sağlamıştı.

2.1. Niceliğin Niteliğe Dönüştürülmesi: Cumhuriyet'in Felsefi Ve Kültürel Temellerinin Köklü İnşasına Yönelik Adımlar

Atatürk kuşkusuz ekonomi alanına büyük önem atfeden bir liderdi. Önceki bölümde anlatılanlar kendisinin bu tutumunun somut kanıtları niteliğindedir. Atatürk ekonomi alanında meydana gelecek olan gelişmelerin niceliksel ilerlemenin kaynağı olacağını bilincindeydi. Fakat bu niceliksel ilerlemenin nitelikteki gelişmeler doğrultusunda gerçekleşeceğini de bilincindeydi. Bu da memleketteki insan faktörünün sosyal ve kültürel gelişimiyle sağlanabilirdi. Bu nedenle, her şeyden önce insanı değiştirmeye, daha etkili, daha bilinçli bir yeni insan yaratmaya, insanın düşünüş ve davranış biçimlerini değiştirmeye yönelik bir kültür devrimi gerçekleştirilmeliydi (Perin, 1982, s. 53). Nitekim ülkenin üretici güçlerini ve iktisadi bağımsızlığını yükseltme hedeflerinin yanı sıra, ülkenin iktisadi gelişmesine engel teşkil bütün arkaik kalıntıların (kadının köleleştirilmesi, gençliğe dar kafalı dini eğitim verilmesi vb.) eş zamanlı tasfiyesinden yana bir tutum izlemiştir (Astahov, 2022, s. 37). Atatürk kapsamlı bir kültür devriminin oluşturucusudur. Dilde, dinde, hukukta, yazıda, giyside, eğitimde, tarihte yaptığı reformlar inanılmaz boyuttaki bir kültür devriminin bir bütün içindeki diyalektik parçalarıdır (Kışlalı, 2018, s. 67).

Kültür devrimindeki en önemli husus eğitimle ilgili gerçekleştirilen devrimlerdi. Türkiye'de iktisadi gelişmenin eğitim sayesinde de mümkün olduğuna dair yaygın bir kanaat mevcuttu (Mardin, 1997, s. 283, 2000, s. 61; Ozankaya, 2004, s. 85). Atatürk, konuyla ilgili fikirlerini şu cümlelerle dile getirmektedir: *“En mühim, en esaslı nokta eğitim meselesidir. Eğitimidir ki, bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, yüksek bir cemiyet halinde yaşatır ya da milleti esaret ve sefalete terk eder”*.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içindeki bütün bilim, eğitim ve öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Artık bütün dinsel eğitim veren tüm okullar kapatılmış, din ilkelerine göre yapılan eğitim durdurulmuş ve laik eğitim başlamıştır (Bursalıoğlu, 1982, s. 186). Medreseler, tekke zaviye ve türbeler, tarikatlar ve cemaatler kapatılarak aklın ve bilimin önündeki engeller ortadan kaldırılmıştır (Apaydın, 2017, s. 149). Böylece aklı özgürleştirilmiş, özgür akılla çağdaş ve iktisadi bağlamda kalkınmış bir uygarlık oluşturmak amaçlanmıştır. Bu amaç 1927 yılının başlarında Başbakan İsmet İnönü imzası ile yayımlanan bir genelgede somutlaşmıştır: *“Amacımız eğitim ve öğretimin ulusal, laik ve tek tip okul ilkesine dayanmasını sağlamaktır. Öğretimden, eğitimden amaçladığımız ulusal toplumumuzun uygarlık ve yaratıcı olacak, kültürel değerlerini yükseltecek, üretim ve ekonomik gücünü artıracak yurttaşlar yetiştirmektir. İlköğretimin parasız ve zorunlu duruma getirilmesi için çalışmalarımız ilerlemektedir (Dündar, 2001, s. 33)”*.

Sürdürülebilir bir kalkınma için eğitimin önemi vurgulanmış, modern Batılı bir eğitim sistemine geçmek için gerekli hamleler yapılmıştır. Zira Atatürk'e göre ekonomik ve siyasi zaferlerin devamlılığının sağlanması, bilim ve kültür başarılarının var olduğu bir ortamda mümkün olacaktır. Atatürk İzmir İktisat Kongresi'nin 17 Şubat 1923 tarihindeki açılış konuşmasında:

“Ulusal egemenlik iktisadi egemenlik ile birleştirilmelidir. Görülüyor ki bu kadar kesin ve yüksek bir askeri zaferden sonra bile bizi barışa kavuştuktan alıkoyan nedenler doğrudan doğruya iktisadi nedenlerdir, iktisadi sorunlardır. Halk dönemi iktisat dönemi kavramı ile olunur. Yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. O halde çocuklarımızı o biçimde eğitmeliyiz, onlara o biçimde bilim ve kültür vermeliyiz ki ticaret, ziraat ve sanayide ve bütün bunların faaliyet alanlarında verimli olsunlar, etkin olsunlar” (Akt. Demirer, 2017, s. 3).

Eğitim ve kültür bağlamlarında en önemli iki atılım hiç kuşkusuz Latin harflerinin kabul edilmesiyle (1928) Dil Devrimi'nin başlamasıdır (1932). Latin harflerinin kabulü, yeni harfleri halkın benimsemesi, arı ve duru Türkçenin halka öğretilmesi, eğitim sisteminin hızlı ve köklü değişime uğraması, eğitim, kültür, bilim, sanat ve edebiyat alanındaki büyük ve köklü

gelişmelere ortam hazırlamıştır (Bektaş, 2015, s. 221). Geri kalmış bir ülkede halkı kısa sürede okur-yazar hale getirmek için yurttan Halk Okulları açılmış, köylere varıncaya dek kurslar düzenlenmiş ve Gazi Mustafa Kemal başöğretmen olarak, elinde tebeşir, kara tahtanın başına geçmiş, ilk dersleri kendisi vererek eğitimcilerle örnek olmuştur (Perin, 1982, ss. 73-74). 1 Kasım 1928'de Latin alfabesi kabul edildikten sonra pek çok kişi okuma yazma öğrenmiştir. 1927'de eski harfler kullanılırken yapılan nüfus sayımında okuma yazma bilenler nüfusun %8,61'ini oluşturuyordu. Yeni harf döneminde yapılan ilk nüfus sayımı olan 1935 sayımında bu oran %19,25'e çıkmıştı. Erkeklerde okuma yazma bilenlerin oranındaki artış iki kattan fazlaydı. Kadınlardaki artış daha yüksek olup üç katına yaklaşmıştır (Ercilasun, 2022, s. 159).

Köylü kalkındırma davası ciddi olarak ele alınmıştır. Halkevleri 19 Şubat 1932 günü halka açılmıştır. 1951'e kadar faaliyetlerini sürdüreceği olan, önce başta Ankara olmak üzere Samsun, Diyarbakır, Eskişehir, İzmir Konya, Denizli, Van, Aydın, Çanakkale, Bursa ve İstanbul'da çalışmaya başlayan Halkevlerinin sayısı kısa zamanda ülke genelinde artmış, ve Halkevleri halka dönük kültür örgütleri haline gelmiştir (Perin, 1982, s. 89). Aynı zamanda köyün eğitim ihtiyacı sadece okuma yazma değil, köye özgü tarım veya salgın hastalıklardan korunma gibi konuları da içermektedir. Bu eksiklikleri gidermek için Köy Enstitüleri 1940 tarihinde kurulmuştur (Aysal, 2005, s. 270). Bu gelişme, Kemalizm'in sınıfsız, imtiyazsız toplum ideali ile paralellik arz etmiştir. Kemalizm'in yaşam felsefesini çok iyi algılayan yazarlarımızın başında gelen Falih Rıfkı Atay, köy enstitülerinde işlenen eğitimin içeriğini de şu sözleriyle değerlendirir: "*Tonguç Baba ve arkadaşları, alınlarının terleriyle bol yemiş verecek bir asil ağacı sulamaktadırlar*" (Akt. Dündar, 2001, s. 145).

Sosyokültürel alandaki önemli gelişmelerden biri de kadınların 1934 yılında seçme ve seçilme hakkı elde etmeleridir. Atatürk toplumun kadın ve erkek olmak üzere bütün bireyleri içine aldığı ve ilerleme yolunda bir bütün olarak çalışmanın önemini ifade etmiştir. Kadın devrimi, toplumun altyapısında önemli bir değişimi beraberinde getirmiş ve çağdaş uygarlığa yönelen süreçte modern ulusal kültürün temellerini atmışlardır. Yüzyıllardan beri kafes arkasında çile dolduran Türk kadınları Atatürk sayesinde özgürlüklerine kavuşmuşlar, sosyal ve siyasal haklarını elde etmişlerdir (Ecevit, 2015, s. 41).

Görülüyor ki Atatürk sorunlara daima sentezci bir açıdan bakmıştır. Kemalist kalkınma anlayışı iki ayaklı bir anlayıştır. Birinci ayak maddi kalkınmadır. Ekonomik atılım, fabrikalar, demiryolları, madenlerin işletilmesi, dengeli bütçe, imtiyaz vermeme vb. İkinci ayak sosyokültürel kalkınmadır: Sanat, kültür, eğitim, hukuk, bilim, medeni kanun, halkevleri, kadın hakları gibi (Gürbüz, 2017, s. 74). Bu iki ayak birbirini her yönden bütünlemede ve tamamlamaktadır. Öyle ise, dış sömürgeci ulusların pençesinden kurtardığı yurdunda yeni Cumhuriyet düzeni, laiklik, kadın hakları, yazı devrimi, dil devrimi, öğretim birliği gibi dönüşümlerle Atatürk'ün yaptığı büyük iş, aslında ekonomik ve toplumsal altyapıyı da bütünüyle değiştirecek olan yolları açan devrimlerdir.

3. Kemalizm'in Ekonomi Politikasında Göz Ardı Edilmiş Bir Girişim: *Güdümlü Ekonomi*

1929 Büyük Buhranı dünya ekonomisine damgasını vuran Türkiye'de de olumsuz etkilerini gösteren bir ekonomik kriz olarak, Türkiye'nin ekonomi ideolojisinin yön değiştirmesine zemin hazırlamıştır (Akalin, 2010, s. 45). Resmi ideolojinin iktisadi örgütlenme modeli olarak daha güçlü bir devletçilik olgusu belirlemiştir⁵. Fakat burada altı çizilmesi gereken husus, 1923-1929 döneminin ılımlı devletçiliğinin aksine daha etkin bir devlet aygıtının ön plana çıkmaya başladığıdır. Devletçilik nedir? Bu konuyu ele alıp tartışan çok sayıda bilimsel

⁵Sanayileşmiş Batıda Keynesçi talep yönetim politikalarına dayanan refah devleti uygulamaları benimsenmiştir. Artık küresel sistem yeni bir kurumsal yapılanmaya doğru evrilmiştir. Özünde Keynesçi talep yönetim politikalarıyla sürdürülen tam istihdam ve kapsamlı sosyal güvenlik şemsiyesine dayanan bir sosyal sınıf uzlaşması (Kapstein, 1996, s. 16) niteliğindedir. 1929 büyük buhranı ve doğurduğu sorunlar, bu sırada dünyada meydana gelen diğer gelişmeler Sovyetler Birliğinin yeni uygulamaları, Almanya'daki yeni rejimin, ABD'deki New Deal politikalarının etkileri gibi nedenler ekonomide devletçiliğin tonunun artmasına neden olmuştur (Hamitoğulları, 1982, s. 112).

çalışma yapılmıştır (Bkz. Boratav, 1962; Derin, 1940). Devletçilik kısaca devletin ekonomik faaliyetlere yön verdiği bir ekonomi politikasıdır. Bu ekonomik politikada özel mülkiyet ortadan kalkmamakta, ancak devlet ekonomik gelişmenin sağlanması için aktif rol oynamaktadır. Ekonomiyi harekete geçirmek için sanayi, tarım, bankacılık alanlarında devlet kendi kurduğu ekonomik kuruluşlar eliyle atılımlar yapmaktadır.

Devletin bu dönemde Lozan Antlaşmasının dikte ettirdiği gümrük tarifelerinden ve bazı sınırlamalardan kurtulduğu söylenebilir. 1929 ve 1931de çıkarılan kanunlarla yeni gümrük tarifeleri uygulanmaya başlanmıştır⁶.

1929 büyük ekonomi bunalımı gelip çattığında 6 yaşındaki cumhuriyet çocuğu, 1 yaşındaki bebekten daha gülbüz değildi (Eliçin, 1996, s. 207). Dünya Ekonomik Buhranı büyük dünya ülkelerinde daha çok sanayi alanında yaşarken, Türkiye’de zirai alanda etkisini göstermiştir (Özçaylak, 2017, s. 113). Bu nedenle Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde zirai alanda yerli üretim artışını sağlamak için *Üç Beyazlar* olarak anılan çalışmalara başlanmıştır. 1930 sonrası ABD’den buğday ithalatı durdurulduğu gibi, buğday ihracatına da başlanmıştır (Kumkale, 2007, s. 272). Büyük Buhran (1930) yılında iç ticaret hadleri %40 civarında tarım aleyhine bozulmuştur (Başkaya, 1997, s. 252).

Bu olumsuzlukları takiben Ali İktisat Meclisince görevlendirilen İktisat Vekili Şakir Kesebir ve Komisyonu tarafından “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” hazırlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1977). Rapor, dış ticaret açığının kapanması için ithal ikameci stratejileri ön görmüş, bunun üzerine ilerleyen yıllarda oluşturulacak Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarının da yol haritasını oluşturan 1930 yılında Sanayi Kongresi düzenlenmiştir. Kalkınmanın temel öğelerini saptayan 1930 Sanayi Kongresi, planlı devlet politikasının bel kemiğini oluşturmuştur (Ölçen, 1982, s. 137). Atatürk, ülkede bir Merkez Bankası’nın bulunmamasını önemli bir yetersizlik olarak görmüş ve 1930 yılında kurulmasını sağlamıştır (Aysan, 2007, s. 63)⁷.

Başbakan’ın halkı savurganlıktan uzak, tutumlu olmaya ve yerli malı kullanmaya çağırması ülke düzeyinde büyük ilgi uyandırmıştır. Hükümet ortaya çıkan olumlu koşulları dikkate alarak bir *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti* kurulmasını kararlaştırmıştır (Tekeli ve İlkin, 1977, s. 92). Cemiyet, yerli malını vatandan bir parça sayarak, yerli malı kullanmanın milli bir görev olduğu ve yerli malı üretim ve tüketimi fikrini yaymayı hedef edinmiştir. Dönemin ekonomi politikasının en belirgin amacı, Türk lirasının yabancı paralar karşısındaki değerini artırmaktır. 1930 yılında çıkartılan 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununda bu amacın somutlaştırıldığı bir uygulamadır⁸.

Devletin ekonomideki tonunun artırıldığı Atatürk tarafından güdümlü ekonomi olarak nitelendirilmiş, ekonomik kalkınmada devlet girişimci, sanayici, işletmeci olarak görevlendirilmiştir (Kili, 1981, s. 109). Atatürk’ün konuyla ilgili ifadeleriyle:

⁶Türk hükümeti Lozan Anlaşmasının sınırlayıcı hükümlerinden 1929 Ağustos’unda kurtulabilmiştir. Dış ekonomik ilişkilerde ve özellikle gümrük vergisi tarifelerinin saptanmasında tam bağımsızlığa ancak o tarihte ulaşılmıştır. O tarihe kadar, Türk hükümeti önemli tutarları bulan ve 1929’da 101 milyon TL’ye (o yıl ihracatının %65ine) ulaşan dış ticaret açığı nedeniyle, bu sağlam dış ekonomik ilişkiler politikasını tam bağımsızlıkla uygulayamamışlardır (Aysan, 2014, s. 213). 1929 yılında ithalat olağanüstü bir düzeyde gerçekleşmiştir. 155 milyon ihracata karşılık 256 milyon liralık ithalat yapılırken, 1929 yılında dış ticaret açığı 101 milyon liraya çıkmıştır (Töre, 1982, s. 53). Bu gelişmeye koşut olarak Türk lirasının değeri dolar karşısında devamlı değer kaybetmiş ve 1930 yılında 1 dolar 2.12 Türk lirası olmuştur (Demirer, 2017, s. 124). Aynı yıl bir sterlin 1.81 Türk lirasına kadar yükselmiştir (Töre, 1982, s. 52).

⁷Ülkede Merkez Bankacılığını bilen bile yoktur. Atatürk zamanının en büyük Merkez Bankacısı Alman Dr. Schacht’ı ve onun yardımcısı Karl Müller’ı ülkeye getirir. Kendileriyle görüşür ve konuyla ilgili görüşlerini sorar. Her iki uzman da verdikleri raporda, çeşitli gerekçelerle (ekonominin içinde bulunduğu düşük üretim düzeyi, zayıf ödemeler dengesi ve kamu maliyesi) ülkede bir Merkez Bankası kurulmasının henüz erken olduğunu ve bankanın kurulmamasını tavsiye ederler, ama Atatürk konuyla ilgili aynı fikirde değildir. 1930 Haziranı’nda banka kurulmuştur (Aysan, 2007, s. 63; Demirer, 2017, s. 164).

⁸Yeni Türk Devleti, Türk lirasının yabancı paralar karşısında hızla değer kaybetmesi olayıyla ilk kez 1929 yılı içinde karşılaşmıştır. Hükümet müdahaleye mecbur olmuştur (Derin, 1940, s. 151). Türk lirasının İngiliz sterlini karşısındaki değeri İstiklal Savaşı ve onu izleyen dönemde 1930 yılına kadar devamlı düşmüş (Sterlin 1919’da 381 kuruş iken 1930da 1032 kuruşa yükselmiştir) fakat ondan sonra sürekli yükselmiştir (sterlin fiyatı 1930da 1032 kuruş iken 1938’de 616 kuruşa düşmüştür) (Aysan, 2007, s. 88; 2014, s. 148). 1930’da 2,07’ye çıkan dolar, 1934de 1,66’ya indirilebilmiş ve alınan önlemler başarılı olmuştur (Karagöz, 2009: 15). Derin’in ifadeleriyle “Türk hükümeti asla enflasyona tevessülü hatırından geçirmemiştir” (Derin, 1940, s. 151).

“Görüyorsunuz ki arkadaşlar yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni kurmakla uğraşıyoruz. Geçen dört yılın başlıca işlevi ekonomi alanında olmuştur. Birçok ülkeler, dünya buhranı karşısında sarsılmış ve umutsuzluğa düşmüşken biz, bu kapsamlı felaket önünde hiç irkilmedik. Yurdun ekonomisini yeni bir düzene yöneltmiş bulunuyoruz. Uluslararası ticareti denkleştirerek, iç pazarı harekete getirerek kendimizi korumayı başardık. Asıl önde tuttuğumuz iş, geniş bir endüstri programını gerçekleştirmeye başlamak olmuştur. Bu program, tamamı gerçekleştiği gün, şüphesiz yurttaşın geçimi hissedilecek derecede genişleyecektir” (Parla, 1995, ss. 242-243; CHP, 1935, s. 16).

Atatürk’ün yukarıdaki ifadesi politika değişikliğini ortaya koymaktadır. Kuruç’a göre (2001, s. 306) güdümlü ekonomi devletçiliğin özel teşebbüsü de önemseyen ve devletin kurduğu sanayi tesislerini bankalar aracılığı ile organize eden bir ekonomik yaklaşımı ifade etmek için kullanılır. Kuruç (2012, s. 322), dönemin iktisat vekili Celal Bayar döneminde devletçilik uygulamalarının özel kesimle yapılmış olan uzlaşma içinde devam ettiğini, Bayar’ın şu sözüne atfen iddia eder: “*Liberalizm-dilim dahi dönmüyor; bu kelime bana o kadar yabancı geliyor-yıkaraktan memleketimizde güdümlü bir ekonominin esaslarını kurmak istiyoruz*”.

Ülkede böyle bir ekonomik düzenin doğmasına doktrinler ve ideolojik görüşler değil, Türkiye’nin gerçekleri yol açmıştır. Kadro dergisi güdümlü ekonomi modelini ve bu model içerisinde devlete atfedilen misyonu güçlendiren bir dergi olarak Ocak 1932-Ocak 1935 arasında yayınlanmış ve iktisadi düşünceye ev sahipliği etmiştir (Kara, 2006, s. 51).

3.1. Rejimin Yeni Ekonomi Siyasetine Uyan Sosyopolitik Düşünce Sisteminin Besleyicileri: Kadro Dergisi ve Sanayi Planları

Güdümlü ekonomi rejimini besleyen sosyopolitik düşüncenin mimarları Türkiye’de Kadro dergisi etrafında toplanan bir grup aydındır. Derginin kurucuları Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Asaf Belge ve Vedat Nedim Tör’dür (Yaman, 2022, s. 1079). Kadro, rejime özgün bir ideoloji yaratma amacını güdüyordu (Sunar, 2004, s. 525). Fakat bu ideolojiyi ve temsil ettiği devlet anlayışını kapitalist ya da komünist çerçeveden değerlendirmek olası değildir. Kadro dergisinin önde gelen yazarlarından Şevket Süreyya Aydemir’in konuyla ilgili görüşleri bu bağlamda ışık tutucudur:

“Kadro, Türk inkılabının ideolojisini araştırmaya ve açıklamaya çalışırken, böyle bir devletçiliği, temel bir unsur olarak ortaya atmıştı. Devletçilik bir gaye değil, vasıta olacaktı. Gayesi, siyasette olduğu gibi iktisatça da kendine hâkim, ileri teknikli ve sınıf kavgalarına kanunların zoru ile değil de, sosyal yapı dolayısıyla sürüklenmeyen ahenkli bir cemiyet nizamına vücut vermektir. Sanayi kurmak, fakat sınıf mücadelesini önlemek, milli sermayeyi yaratmak, fakat bu sermaye üstünde bir oligarşinin şımarıklığına yol açmamak, devleti geliştirmek, fakat ferdi köle haline getirmemek, hülasa iptidailikten kurtulmak, fakat hem sınıf mücadelelerini besleyen liberal bir demokrasinin, hem de kanlı bir sınıf diktatörlüğünün ağına düşmemek. Hülasa bir sosyal devlet yapısında planlı, disiplinli bir karma ekonomi” (Akt. Gürbüz, 2017, s. 98).

Vedat Nedim Tör’ün de konuyla ilgili ifadeleri dikkate değerdir:

“Her devrim yeni bir devlet tipi yaratma ve kurma savaşıdır. Dünyada sömürgeci olan ve sömürge olan uluslar çelişkisinin yok edilmesi tarihinin Türk devrimi olgusu açmıştır. O halde, devrim Türkiye’sinin devleti, ne Fransız devriminin doğurduğu bir burjuva devleti ne de komünist devriminin kurduğu bir proleterya olabilir. Yeni Türkiye Devleti, geri teknikli bir yarı sömürge topluluğunun ulus olarak hem tutumsal yönden, hem de siyasal yönden verilmiş bir kurtuluş savaşının tarihte ilk örneği, ilk sembolüdür” (Tör, 1933: 15).

Yazarların ifadelerinden hareketle uygulanan devletçi politikaların doktriner ve dogmatik bir yönü olmadığını belirtmek gerekir (Türk, 1982: 14). Dergi, kapitalizm ve komünizm dışında üçüncü bir yol olarak Kemalizm’i tanımlamış, az gelişmiş ülkeler için bir devrim modeli olarak önermiştir (Bektaş, 2015, ss. 329-330). Sanayileşmeye dayalı devletçilik bir politik uygulama ve yöntem olarak Türk toplumunun gerçeği üzerine inşa edilmiştir. 1933

yılında Başbakan İsmet İnönü Kadro dergisinde çıkan bir yazısında dönemin devletçi stratejilerini bu stratejiler eşliğinde giderek filizlenen planlı sanayileşme olgusunun temellerine ışık tutmuştur: “*Memleketin muhtaç olduğu sanayii devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi safdil olanlar düşünebilir. Geri bir milletin sanayiini devletin bütün vasıtalarıyla bir an evvel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve en mühimidir*” (Akt. Coşkun, 1978, s. 30).

Buradan da anlaşılacağı üzere, Kadro hareketinin tanımladığı ve savunduğu gelişme stratejisinin ana hatları şunlardır: Sanayi devletin kontrolünde bulunmalı, korumacı dış ticaret politikası güdülmeli ve iyi tanımlanmış, planlanmış bir toprak reformu gerçekleştirilmelidir (Kara, 2006, s. 59). Farklı görüşlerine rağmen Cumhuriyet kadrolarının tümünde, kapitalist ekonomik sistemin dünya çapında yapılandırmakta olduğu iş bölümü çerçevesinde Türkiye’ye biçilmiş tarım ülkesi olma rolüne bir karşı çıkış söz konusudur (Tekeli ve İlkin, 2009, s. 186). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı savunulan bu karşı çıkışın bir ürünü olarak ele alınabilir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde 1934 yılında Kayseri⁹ ve Bakırköy Bez Fabrikaları, 1935’te Isparta Gülyağı ve Paşabahçe şişe cam fabrikaları, 1936’da İzmit Kâğıt fabrikası, 1937’de Ereğli ve Nazilli bez fabrikaları, 1938’de Gemlik Suni ipek ve Bursa Merinos fabrikası, 1939’da da Karabük demir çelik tesisleri işletmeye girmiştir (Derin, 1940). Fabrikaların ülke sathında yayılmasına özen gösterilmiştir (Demirer, 2017, s. 51). Zira bölgeler arası dengeli kalkınma sağlanması hedeflenmiştir.

Ayrıca bu dönemde Etibank 1935’te maden araştırması yapmak ve enerji elde etmek amacıyla kurulmuştur (Demirer, 2017, s. 180). 1937 yılında Deniz Bank kurulmuştur. Görevleri deniz, göl, nehir ve limanların kıyılarında deniz ticareti, sanayi ve inşaatı yapmak, denizcilik işlerine kredi açmak, deniz sıhhi ve içtimai yardım teşkilatı kurmak ve işletmek, denizciliğe ait yapılması icap eden muameleleri yapmak olarak belirlenmiştir (Demirer, 2017, s. 183). Halk Bankası 1938 yılında açılmıştır. Yeni bir bankacılık anlayışıyla bugün KOBİ olarak tanımlanan ihtiyaç sahiplerine kredi dağıtılması ve Halk Sandıklarının yönetme görevlerini üstlenmiştir (Demirer, 2017, s. 60). Kansu (2001, s. 265). Halkbank ve Etibank gibi kurumları korporatist politikaların uygulama vasıtaları olarak kurulan devlet kurumları olarak nitelendirmektedir. Bunlar ülke çapında malların fiyatlarını ve satış miktarlarını serbest piyasa mekanizması dışında belirlemişlerdir. Bunlar devletçi planların uygulanmasının temel mekanizmalarıydı (Kerwin, 1995, ss. 101-102).

Bu arada 1936’da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın hazırlıklarına başlanmıştır. Plan içeriği ve uyandıracığı sosyal ve ekonomik hareket bakımından, birincisine göre daha geniş ve ayrıntılıdır. O tarihe değin hiçbir ülkenin bu nitelikte bir sektör planlamasına yöneldiği görülmemiştir (Ölçen, 1982, s. 145). Bu planda madencilik, konut, yakıt, toprak, gıda, kimya, gemi inşa sanayi yer almış, bölge elektrik santrallerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca planda enerji konusunda teklif edilen hususların daha etkin ve geniş boyutlu olarak ele alındığı söylenebilir (Kumkale, 2007, s. 291). İlk planın aksine ara malları ve yatırım malları üretimine öncelik vermiştir. Ancak İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Atatürk’ün 1938 yılındaki vefatı ve İkinci Dünya Savaşı’nın 1939’da patlak vermesi nedeniyle uygulamaya konulamamıştır. Fakat uygulanan tüm politikalar meyvelerini yıllar içinde vermiştir. Atatürk döneminin ekonomik başarılarını Ömer Celal Sarç şöyle özetlemiştir:

“Burada ayırt edilen iki alt dönem bir bütün olarak ele alındığında 1923/24 ve 1937/38 arasındaki yılları Türkiye ekonomisi bakımından mutlu bir dönem olarak nitelendirmek gerekir. Atatürk’ün cumhurbaşkanı olarak Türkiye’nin başında bulunduğu bu dönemde ülke özellikle dünya buhranı dolayısıyla bazı sıkıntılara uğramışsa da genellikle olumlu ve epey

⁹Kayseri Dokuma Fabrikası ile ülke geneli pamuklu kumaş üretimi bir yılda %123 artmıştır (Demirer, 2017: 221). Fabrika ilk üretim yılında dahi günde 2 vardiya çalışmaya başlamıştır. 1930 yılında ülke genelindeki tüm fabrikalar 10 milyon metre kumaş üretirken savaş yıllarında tek bir fabrika Kayseri sorunsuz olarak 25 milyon metre kumaş üretmiştir (Demirer, 2017, s. 221). Kayseri Dokuma Fabrikası, Atatürk’ün özlemini duyduğu ve mutlaka başlatılmasını istediği Türkiye’nin Sanayileşmesinin ilk büyük kilometre taşıdır (Demirer, 2017, s. 222).

hızlı bir gelişme göstermiştir: Enflasyondan uzak kalmış, Gayri Safi Milli Hasılası (1938 fiyatlarıyla 1923/24'te 696 milyon TL'den 1937/38'de 1818 milyon TL'ye yani 2,6 katına; kişi başına gelir ise 53 TL'den 108 TL'ye iki katına çıkmıştır. Yaptığı devrimlerle sosyal yapıyı yenileyen ve ekonomi politikasının uygulamalarında daima akılcılık yolunda etkili olan Atatürk'ün bu gelişmelere katkısı büyüktür" (Sarç, 1983, ss. 335-378).

Ekonomik kalkınma stratejisi bakımından bu dönemde Türkiye Cumhuriyetinin en açık özelliği, kuşkusuz ülkede devlet koruyuculuğuna dayalı, bir ekonomik sistem ve kültürünü yapıtlamış olmasıdır. Türk devletçiliğinin özü, Marksist doktrine dayalı olmadan, ülkenin koşullarına uygun en fazla ve üst nitelikte üretime ulaşabilmek için üretim araçları bakımından Türkiye'yi çağdaş tekniklerle donatmak olarak belirlemiştir (Tör, 1932). 1936'da yayınlanan Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planının Afet İnan tarafından yazılan önsözünden hemen sonra Kemal Atatürk imzası ile yer alan bir sayfalık yazıda Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sisteminin komünizm ve kapitalizmden farklı olduğu açıkça vurgulanmıştır (İnan, 1989, s. XIII).

Uygulanan devletçilik, Sovyet tipi, ideolojik, katı bir devletçilik değildir. Koşulların zorunlu kıldığı, pragmatik, karma ekonomiyi önceleyen bir devletçiliktir. Yıldırım Koç (2020)'un ifadeleriyle, Atatürk'ün devletçiliği 1838'de Japonya'da Meiji Restorasyonu sayesinde Japon sermayedarlarını güçlendirmeyi amaçlayan bir devletçilik değildir. Ya da Bismarck'ın önderliğinde 1870'te Alman İmparatorluğu kurulduktan sonra devlet desteğiyle bir Alman sermayedar sınıfı güçlendirme çabasının bir parçası değildir. Veya 1945'ten sonra uygulanan biçimiyle CHP'nin ABD'ye savrulduğu dönemde uyguladığı biçimle ya da Demokrat Parti, Adalet Partisi ya da daha sonraki koalisyon hükümetleri döneminde ana amaç özel sektörün girmedeği, giremeyeceği alanlarla sınırlı bir devletçilik değildir. Bunlardan ziyade toplumdaki tüm sınıfları önceleyen, çatışmadan ziyade uzlaştıran bir devletçiliktir.

4. Sınıf Çatışması Yerine Sınıf Dayanışması Ve Üretim İlişkilerinin Sosyalizasyonu

Devletçilik ve onun ülküsü olan sınıfsız ve imtiyazsız toplum felsefesi ekonomik ve sosyal alanda zayıfı kuvvetliye ezdirmemek ve büyük kitleleri bir an önce kalkındırmak formülüdür (Irmak, 1981, ss. 33-34). 1936'da ortaya koyduğu İş Kanunu işçilerin haklarını o zaman dünyada pek az emsali olan bir ölçüde güven altına almıştır (Irmak, 1981: 61). 1936'da İş Kanunu çıkarılmış, 1945'te Çalışma Bakanlığı Sosyal Sigortalar kurulmuş ve iş aracılığı devletin görevleri arasına alınmıştır (Irmak, 1981: 15). Topraksız köylüyü topraklandırmak başlıca amaçlarından biri idi. Atatürk 1 Kasım 1937 açış nutkunda da gene Toprak Kanunu ile ilgili olarak şu hususu belirtmiştir: "*Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle bölünmez bir mahiyet alması. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak derecesine göre sınırlamak lazımdır*" (Akt. Pamak, 2011, s. 135).

Bir ideolojinin gücü temsil ettiği toplum sınıflarının (burada hâkim sınıfların) gücünün ideolojik plana yansımalarıdır. Nasıl ki Marksizm sınıf çatışmalarının bir ideolojik sistemi ise, Kemalizm de Üçüncü Dünyanın kurtuluşunun fikir sistemini yaratmak zaruretidir (Parla, 1999, s. 124). Marksizm'de siyasal kurumların sınıf çatışmaları sonucunda ekonomik gücü elinde bulunduran egemen sınıfın gereksinmelerine göre, o sınıfın ayrıcalıklarını koruyacak biçimde oluştuğu görüşü bulunur. Klasik Marksist teorinin öznesi proleterya'dır, bu proleteryanın gelişmesi içinse öncelikle kapitalizmin gelişmesi gerekir. Ve genellikle tüm Marksistler kapitalizmi komünizmden önceki en ileri ve zorunlu aşama olarak görürler. Marksizm mülkiyeti zenginlerle birlikte ortadan kaldırmak istemektedir. Marx'a göre devletin idaresini ele geçirmek için mülkiyete dayanan hür ekonomik sistemi yıkmak ve bu maksatla da zenginleri bütün özel teşebbüs sahipleriyle birlikte ortadan kaldırmak lazımdır. Yine Marx'a göre zenginleri ve özel teşebbüs sahiplerini ortadan kaldırdıktan sonra proleterya diktatörlüğünü kurmalı ve artık mülkiyet hakkını ebediyen ortadan kaldırmalıdır. Kemalist halkçılık ilkesi ise hiçbir sınıfın

üstünlüğünü kabul etmez. Proleter diktatöryası fikrini reddeder (Kili, 1981, s. 189). Kemalizm ayrıcalıksız, sınıfsız bir toplum tasavvur etmiştir (Kışlalı, 2018, s. 57).

Atatürk, toplumu uzlaşmaz çelişkilere sahip sınıflardan değil, birbirine gereksinme duyan ve birbirini tamamlayan mesleklerden oluşmuş saymıştır (Başkaya, 1997, ss. 244-245). Bir sınıfın üstünlüğüne değil, bütün toplumsal kesimlerin, ulusun, ulus istencinin üstünlüğüne dayatılmak istenmiştir (Kili, 1981, ss. 189-190). Marx, Ücretli Emek ve Sermaye adlı broşüründe,

“Sermayenin çıkarları ile işçilerin çıkarlarının bir ve aynı çıkarlar olduğunu söylemek, sermaye ile ücretli emeğin bir ve aynı ilişkisinin iki yanı olduklarını söylemektir. Yalnızca biri ötekinin sonucudur, tıpkı tefeci ile borç alanın, karşılık olarak birbirini yaratmaları gibi. Ücretli işçi, ücretli işçi olarak kaldıkça, yazgısı sermayeye bağlıdır. İşçi ile kapitalist arasındaki o kadar övünülen çıkar ortaklığı budur. Ücretli işçi ile sermaye sahibi arasındaki çıkar ortaklığı bir yana, çıkarları tam karşıt sınıflar söz konusudur” (Akt. Başkaya, 1997, ss. 246-247) demiştir.

Atatürkçü ideoloji sınıf çatışması yerine sınıf adını söylemeden sınıflar arası uyumu, dengeyi kurmayı yeğlemiş, sınıfsız bir kitle deyimi ile ulusun, ülkenin, tüm toplumun o günün de en etkin sözcüğü olan Halkın yaşamını öngörmüş, bir Halk Hükümeti, Halk Devleti kurmayı başarmıştır. Onun bu başarısı halkçılık ilkesinde belirir: “*Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertler halktıdır ve halktıdır. Aynı kitabın aynı sayfasında bulunan sınıf mücadelesi kabul etmemek esası da, Marksizm’in dayandığı ana görüşten Kemalizm’in ne kadar uzak olduğunu ortaya koyar*” (Kura, 1981, ss. 79).

5. İdeolojik ve Doktrinel Önyarguları Kaldırmak: Bilim ve Akla Dayalı Üçüncü Yol İktisadi Kemalizm

Atatürk Devriminin temelinde yatan dünya görüşünün kapitalizm ya da komünizm çerçevesinde somutlaşan donmuş bir dogma veya doktrin değil, esnek, pragmatik bir felsefe ve realist bir duygu ve düşünce davranışı olduğu gerçeği açıktır (Kışlalı, 2018, s. 24; Kubalı, 1972, s. 120). Birçok araştırmacı, Atatürk döneminde uygulanan ekonomi politikalarını, diğer ülkelerde uygulanan politikalar ve iktisadi doktrinler içinde incelemiştir. Ancak Atatürk’ün ekonomik düşünce ve uygulamalarında ülkemizin o dönemdeki koşullarına uygun bir ekonomik kalkınma sentezi arayışı vardır. Kemal Kurdaş bu ekonomik kalkınma sentezi hakkındaki görüşü şöyle özetlemiştir:

“Atatürk’ün devletçiliği, ekonomide özel kesimin Pazar ekonomisi kuralları, kamu kesiminin ise, kollektivist Marksist veya başka bir anlayış, ya da hiçbir prensibi olmayan politik bir oportünizm içinde çalışacağı bir karma ekonomi modeli değildir. Kemalist devletçilik, kamu hizmeti dışındaki ticari ve sınai devlet teşebbüslerinin Pazar ekonomisi kuralları uyarınca kurulup işletileceği ve günü gelince geniş bir mülkiyet zemini üzerinden özel kesime devredileceği, kalkınmada devlet öncülüğünü tanıyan bir Pazar ekonomisidir” (Kurdaş, 1979, s. 4).

Niyazi Berkes (1965, 2020)’e göre de

“Kemalist düşüncenin belirlenmesinde belli bir ekonomik doktrin, ona dayanan belli bir siyasal ideoloji rol oynamamıştır. Kemalizm’in bilinen ideolojilerden farklı, ayrı bir ideoloji ya da onlardan birine benzer bir ideoloji olduğu fikirleri sonradan doğdu. Örneğin Serbest Fırka onu liberalizm olarak tanıtmaya kalkıştı. Çöküşüne yakın yıllarda Halk Partisi için de onu faşizme benzetmeye çalışanlar oldu. Bugün de onu komünizme benzetenler ya da komünizm olduğunu, sınıfsız bir toplum düzenini gerçekleştirmek istediğini söyleyenler oluyor. Gerçek şudur ki, Kemalizm bir ideoloji değil, tarihsel bir olay ve olay üzerinde bir görüştür” (Akt. Başkaya, 1997, s. 221).

Kısaca Mustafa Kemal, 1920 ve 1930ların komünist ve faşist doktrin ve uygulamalarını görmüş ve bunları reddetmiş bir liderdir (Giritli, 1980, 1981, s. 7, 1988; Türk, 1982, s. 15).

Katı bir parti programı içinde doktrin oluşturmak yerine, bu işi akıl ve bilimin önderliği altında Türk toplumunun ihtiyaçlarına göre oluşturma yolunu seçmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde ekonomik açıdan alınan kararlara, kalkınma yönünde atılan adımlara bile belirli bir projenin ürünü demenin zor olduğunu belirtmek gerekmektedir. Nitekim Boratav (1993, s. 46), Türkiye’de Cumhuriyet’in bir demokratik devrim olduğunu, dolayısıyla liberal mi kamucu mu olunacağını, komünist mi kapitalist mi olduğunun peşinen belirlenmediğini ifade etmiştir. Benzer bir görüşü İnsel (1996, s. 169) “el yordamıyla bulunan iktisadi kalkınma politikası” olarak yazısının başlığında yansıtmıştır.

Atatürk kurduğu düzenin biçimini, kalıbını soran, felsefesini soran bir yabancı yazar Emil Ludwig’e şu yanıtı verir: “*Benim izlediğim yol ve uygulamalarım ancak kendi düşüncelerimin ürünüdür, ulusumun tarihsel yaşam felsefesinden üretilmiştir*” (Akt. Dündar, 2001, s. 193). Devrin Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip’in yönelttiği ekonomi politikalarının hangi doktrin çerçevesinde ele alınabileceği konusuyla ilgili soruya Atatürk’ün verdiği cevap şu olmuştur: “*Ben manevi miras olarak hiçbir katı, dogma, donmuş, kalıplaşmış düstur bırakmıyorum. Benim manevi mirasım ilim ve akıldır. Zaman süratle dönüyor. Böyle bir dünyada asla değişmeyecek hükümetler getirildiğini iddia etmek, aklın ve ilmin inkişafını inkar etmek olur. Benden sonra beni benimsemek isteyenler, bu temel mihver üzerinde akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse manevi mirasçılarım olurlar*” (Akt. Giritli, 2004, s. 10). Bu sözler İktisadi Kemalizmin pragmatik niteliğini ortaya koymaya yeterlidir. Atatürk’ün katı dogmalara ve donmuş teorilere karşı bilim ve devrim yöntemiyle savaş açmasının nedeni, dinamizmi ön plana alması ve sürekli olarak geleceğe, yeniliğe açık kalmak istemesiydi (Çeçen, 2009, s. 113). Bunun için sık sık tekrarlanan bizim devletçiliğimiz komünizm ve liberalizm ile ilgili değildir sözü ve gerçeği iktisadi ve sosyal sistem anlayışı açıkça özgün bir nitelik taşımakta ve konuyla ilgili gerçeği yansıtmamakta olup, dönemdeki devletçilik felsefesini önemli bir noktada aydınlığa çıkarmaktadır.

Sonuç

Atatürk’ün ekonomi politikasını disiplinler arası bir bakış açısıyla da ele alan bu çalışmada, her şeyden önce, sosyal olayların anlaşılmasında bütüncül bakışın öneminin, gereğinin, hatta zorunluluğunun esas alındığının altı çizilmelidir. İkinci önemli bir nokta, “Atatürk kapitalist miydi, komünist miydi” sorusunun izlerinin basitçe ve indirgemeci bir neden sonuç ilişkisi (determinizm) üzerinden değil, diyalektik ve diyakronik bir süreç olarak ele alınabilmesi, tarihsel malzemenin tam kullanımını gerektirir. Bu çalışmada dönemi etraflıca anlamaya ışık tutan tarihsel malzemenin bolca faydalanılarak Kemalizm’in iktisadi yüzü İktisadi Kemalizm ele alınmıştır.

Atatürk’ün ekonomik görüşleriyle ilgili pek çok yorum yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Mesela bir kesim Atatürk kapitalist ve liberaldir derken bir kesim hayır komünist ve devletçidir iddiasını ortaya atmıştır. Oysa bu iki tanım ve değerlendirmenin de gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir. Atatürk’ün bir ideolojik saplantı ve katı bir doktrine dayanma isteği olmaksızın Türkiye Cumhuriyeti’nin ve milletin refahı için akla, bilime ve dönemin şartlarına dayalı en uygun ekonomi politikalarını oluşturan yöntemlerle ilerlemeyi tercih etmiştir. İdeolojik kalıplaşmanın hızlı bir değişim süreciyle bağdaşmayacağını vurgulayarak, bir anlamda sürekli devrimcilik anlayışının öncülüğünü yapmıştır. Atatürk şartlara ve değişen zemine, dünyadaki ve ülkedeki gelişmelere göre vaziyet almış, ekonomiyi hayati derecede önemli bulmuş ve bir bağımsızlık savaşı olarak kabul etmiştir.

Atatürk’ün ekonomi politikasının ve görüşlerinin Osmanlı’nın çöküş dönemlerine tanıklık ettiği genç bir subay olduğu yıllarda şekillendiği düşünülmektedir. Bu yıllarda çeşitli gelişmelere Osmanlı’nın çeşitli gelişmeleri yakalayamamış olduğu (Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı, Sanayi Devrimi gibi) ekonomik ve siyasi yönden bağımsızlığını kaybeden bir devletin akıbetinin ne olduğu konusunda yoğun bir bilgi sahibi olma fırsatı bulmuştur. Ülkenin

fakirleşmesi ve iktisaden geri kalması ile kapitülasyonlar ve Duyunu Umumiye arasında sebebiyet bağı gören Atatürk, bunun çözümlenmesi gereken ilk sorun olduğu kanısını taşımıştır.

Maurice Duverger (1963), ideolojilerin doğdukları toplumların durumlarını, koşullarını yansıttıklarını ve bu koşullar ekseninde belirlendiğini ifade etmiştir. Bu fikir kuşkusuz Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına da uyarlanabilir. Bu yıllar Osmanlı'dan devralınan ekonomik mali sorunların çözümü ve savaş sonrası Türkiye'nin yeniden yapılanmasına yönelik girişimlerin oluşturulduğu dönemdir. Bu girişimlerin en önemlisi hiç şüphesiz İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Barış Antlaşması idi. Kongrenin belki de tarihsel açıdan asıl anlamı ve önemi, Atatürk'ün kongreyi açış konuşmasında yeni Devlet'in halka dönük ve iktisadi kalkınmaya yönelik devrimini çok veciz bir şekilde tanımlanmış olmasıdır. Kongre ile Atatürk devrimlerinin iktisadi eğilimleri de tamamen kristalize olmuştur. 29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyetten önce toplanan kongre, yeni kurulan devletin ekonomiye verdiği önemi vurgulamaktadır. Lozan Antlaşması ise Türkiye'nin kapitülasyon rejiminden dolayısıyla da Batı emperyalizmin iktisadi ve siyasi boyunduruğundan kurtulduğunu hukuksal olarak teminat altına alan bir anlaşmadır. Ayrıca Lozan Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi tarihinin başlangıcıdır.

İzmir İktisat Kongresi'nden Büyük Buhan'ın patlak verdiği 1929 yılına kadar Atatürk dönemi ekonomi politikalarının piyasa sistemini, özel teşebbüsü ve yabancı sermayeyi önceleyen kapitalist ve liberal bir tutumu benimsediğine dair yaygın bir kanı vardır. Ancak bu durumun gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir. Zira 1923-1929 yılları devletin özel sermaye birikimi lehine çeşitli dolaysız müdahaleler yaptığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Devletin iktisadi faaliyetlere, ister millileştirmeler isterse özel kesimi özendirme veya başka amaçlarla olsun, müdahalelerde bulunduğu bir gerçektir. İş Bankası'nın kurulması, Aşar Vergisinin kaldırılması, Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, Teşvik-i Sanayi Kanunu bu müdahalelerin sadece birkaçı olarak nitelendirilebilir. Bu uygulamalara ek olarak eş anlı bir biçimde, yeni Cumhuriyet, uluslaşmaya, siyasal toplumsallaşmaya, yeni siyasal yapının kurumlarını gerçekleştirmeye, toplumdaki geleneksel, feodal ve dinsel otorite odaklarını tasfiye etmeye geniş kitleleri kapsayan radikal bir kültür devrimi aracılığıyla yönelmiştir.

1929 yılında tüm dünya ekonomilerini ve Türkiye'yi de derinden sarsan Büyük Buhanla birlikte ekonomide devletçiliğin tonunun arttığı bir dönem baş göstermiştir. 1923 İzmir İktisat Kongresi ile dünya ekonomik bunalımının henüz Türkiye'ye ulaşmadığı yılda düzenlenen 1930 Sanayi Programı arasında geçen 7 yıllık süre içinde planlı devlet politikasının altyapısının oluşturulduğunu görürüz. Türkiye Cumhuriyeti aynı yıl kendisini beş yıl daha spesifik Osmanlı gümrük tarifelerini uygulamak zorunda bırakan Lozan ek ticaret protokolü yerine o yıl ulusal gümrük tarifelerini de yürürlüğe koyabilme fırsatı bulmuştur. Kadro dergisi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları ve Atatürk'ün güdümlü ekonomi konusunda yapmış olduğu beyanatlar ekonomide devletçiliğinin tonunun giderek arttığını kanıtlayan girişimler olarak değerlendirilebilirler. 1929-1938 yılları arasında güdümlü bir ekonomi, devlet girişimciliği, kalkınma için öngörülen, daha da belirginleştirilen yöntem olmuştur. Fakat tüm bunlar Atatürk'ün tamamıyla Marksist düşüncüyü baz alan devletçi ve komünist eksende bir ekonomi politikası benimsediğini kesinlikle göstermemektedir. Marx'ın ve komünist ideolojinin sınıf çatışması (işçi-sermaye çatışması) teorisi ile taban tabana zıt bir düşünce olduğu açıktır. Ancak Atatürk'ün düşüncesinde sınıf ayrılığı yoktur. Aydemir (1966, s. 451)'in deyişiyle bilakis birbirleri ile uyum içinde çalışan birbirlerine bağlı ve birbirinin hak ve görevleri olan çeşitli meslek grupları veya sınıflar vardır. İşte bu noktada Marx'ın sınıf çatışması teorisi ile tam anlamıyla zıt bir görüş içindedir. Çalışmada Atatürk'ün devletçilik anlayışı, Marx'ın sınıf çatışma teorisi ile tam anlamıyla zıt olduğu biçiminde yorumlanmıştır.

Kemalizm ne komünizm ne de kapitalizmdir. Çünkü her iki sistem de sınıf mantığına dayanır. Birinde proleter, diğesinde sermaye hâkimiyeti ön görülmüştür. Atatürk bütün üretim araçlarının devlet eline geçmesini reddederek komünizmden uzaklaşmıştır. Kuşkusuz her yeni ideoloji, düşünce, eylem ve atılımı içinde bulunduğu toplumun koşulları yaratır. Her yeni

ideolojinin, düşüncenin, eylemin ve atılımın yeşerdiği, boy verdiği toplumdaki düşün akımlarından ve evrensel kuramlardan etkilenmesi doğaldır. Bu yönüyle Atatürk Devrimini de içinde bulunduğu toplumun düşün akımlarından ve evrensel ideolojilerden bütünüyle soyutlamak da olanak dışıdır. Kili (1981, s. 47) tarafından da belirtildiği gibi gerçekten bu devrim, bir toplumu siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısıyla bütünüyle değiştirmeyi, yenileştirmeyi, çağdaşlaştırmayı, kalkınmayı amaç edinen; amaçlarını uygulamaya koyan sürekli devrimi öngören ulusal bir eylemdir. Bu sebeptendir ki İktisadi Kemalizmin belirli bir ideoloji ve doktrin içerisine sokulması olanaksızdır.

Şu hususun da altının çizilmesi de gerekir ki Atatürk bir doktrin adamı değildi, ideolog olmaya ise hiç önem göstermemişti. Bu bağlamda Atatürk'ün yapmak istediği tek şeyin, halkın içine girerek olayları ve oluşumları halkla birlikte yaşamak ve devrimin kendi iç dinamiğini kavrayarak bahsedilen olumsuz gelişmeler karşısında etkili olabilecek yolları aramak olduğu düşünülmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu siyasal çıkmaz kadar, toplumun içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik koşullar da Atatürk devrimlerinin iç dinamiği açısından önem taşımıştır (Çeçen, 2009, s. 286). Atatürk sorunlara dogmatik açıdan ve peşin hükümler içeren birtakım politika kalıplarıyla değil, akılcı, bilimci ve pragmatik bir yaklaşımla eğilmiştir. Buradan da Kemalizmin katı bir doktrin olmadığı çıkarımı yapılabilir. Bununla beraber, çağın Marksizm-Leninizm, liberalizm-kapitalizm, faşizm, nasyonal sosyalizm gibi dogmatik ve katı ve totaliter doktrinlere karşı olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Akalın, G. (2010). *Cumhuriyet dönemi ekonomi-politik tarihinin ekonomi-politik yorumu*. Ankara: Orion.
- Apaydın, C. (2017). Belgeler ışığında tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması üzerine bir değerlendirme. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16(32), 149-171.
- Astahov, G. A. (2022). *Saltanattan demokratik Türkiye'ye Kemalizm tarihinin ana hatları* (Çev. H. Yalın). İstanbul: İthaki.
- Avcıoğlu D. (1969). *Türkiye'nin düzeni. Dün, bugün, yarın*. Ankara: Bilgi.
- Avcıoğlu, D. (1998). *Türkiye'nin düzeni: Dün-bugün-yarın*. İstanbul: Tekin.
- Aydemir, Ş. S. (1966). *Tek adam Mustafa Kemal Atatürk (1881 - 1938)*. İstanbul: Remzi.
- Aysal, N. (2005). Anadolu'da aydınlanma hareketinin doğuşu: Köy Enstitüleri. *Atatürk Yolu*, 9(35), 267-282.
- Aysan, M. (2007). *Atatürk döneminin ekonomi politikaları*. İzmit: Sinerji.
- Aysan, M. (2014). *Atatürk döneminin ekonomi politikaları*. İstanbul: Minval.
- Başkaya, F. (1997). *Paradigmanın iflası: Resmi ideolojinin eleştirisine giriş*. İstanbul: Doz.
- Başkaya, F. (2002). *Paradigmanın iflası: Resmi ideolojisinin eleştirisine giriş*. Ankara: Özgür Üniversite.
- Bektaş, M. (2015). *Kemalizm ve Sosyalizm*. Ankara: İmge.
- Berkes, N. (1965). *İki yüzyıldır neden bocalıyoruz?* İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Berkes, N. (2020). *Atatürk ve devrimler*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Boratav, K. (1962). *Türkiye'de devletçilik. (1923-1950)*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Boratav, K. (1993). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002*. Ankara: İmge.

- Bursalıoğlu, Z. (1982). Atatürk Dönemi Eğitim Politikası. *Atatürk Dönemi Eğitim Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Bildiri Kitabı*, No 513, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- CHP (1935). *Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası*. Ankara: Ulus.
- Coşkun, A. (1978). *Cumhuriyet Halk Partisi ve demokratik sol*. İstanbul: Tekin.
- Çamurcuoğlu, G. (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak reformu ve milli burjuvazi yaratma çabası. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 161-178.
- Çavdar, T., Kuruç, B., Tokgöz, E., Olcaytu, T., Ülken, Y. (1981). *Atatürk dönemi iktisat politikası*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Çeçen, A. (2009). *Güncel Kemalizm*. Ankara: Kilit.
- Davison, R. (1963). *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. Princeton University Press, New Jersey.
- Demirer, M. A. (2017). *Atatürk ve ekonomi*. Ankara: Sonçağ.
- Derin, H. (1940). *Türkiye'de devletçilik*. İstanbul: Çituri Biraderler.
- Doster, B. (2019). Cumhuriyet'in iktisattaki anlamı: Devletçilik, halkçılık, planlama. *Cumhuriyet'in Ekonomi Politikası içinde*, İstanbul: Tarihçi, ss.9-34.
- Duverger, M. (1963). *Le Kemalizme, Atatürk*. UNESCO.
- Dündar, A. (2001). *Kemalizm'i doğru algılamak*. Atatürkçü Düşünce Derneği Bulancak Şubesi Yayını.
- Ecevit, Bülent (2015). *Atatürk ve devrimcilik*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eliçin, E. T. (1996). *Kemalist devrim ideolojisi*. İstanbul: Sarmal.
- Ercilasun, K. (2022). *Türk devrimi ve Atatürk*. Ankara: Ötüken.
- Eroğlu, H. (1981). *Atatürk ve devletçilik*. Ankara: Olgaç.
- Giritli, İ. (1980). Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü dolayısı ile. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 1(3), 3-23.
- Giritli, İ. (1981). *Kemalist ideoloji: Siyasi ve ekonomik yönleri*. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları. No. 9.
- Giritli, İ. (1988). Modernleşme ideolojisi olarak Atatürkçülük. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 4, 289-296.
- Giritli, İ. (2004). *Bir ulusal modernleşme ideolojisi olarak Atatürkçülük*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gödekli, M. (2017). Anayasacılık ekseninde nevi şahsına münhasır bir düşün ve devlet adamı: "Kemalizm ideologu" Mahmut Esat Bozkurt. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 75, 543-601.
- Gökberk, M. (1979). *Felsefenin evrimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Gülalp, H. (1987). *Gelişme stratejileri ve gelişme ideolojileri*. Ankara: Yurt.
- Güngör, E. (1981). *İslamın Bugünkü Meseleleri*. İstanbul: Ötüken.
- Gürbüz, C. (2017). *Atatürk, ekonomi ve milliyetçilik*. İstanbul: Nergiz.
- Hamitoğulları, B. (1982). Atatürk devletçiliği ve ekonomik bağımsızlık. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri Bildiri Kitabı* (ss. 105-132), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

- Hershlag, Z. Y. (1968). *Turkey: The Challenge of Growth*. E.J. Brill-Leiden.
- Irmak, S. (1981). *Atatürk devrimleri tarihi, (ideoloji ve tarih açısından inceleme)*. İstanbul: Yapı Kredi.
- İnan, A. (1989). *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (2020). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk devrimi*. Ankara: Çağlayan.
- İnsel, A. (1996). *Düzen ve kalkınma kısılacında devletin rolü*. İstanbul: Ayrıntı.
- Kansu, A. (2001). *Türkiye'de korporatist düşünce ve korporatizm uygulamaları*. İstanbul: İletişim.
- Kapstein, E. B. (1996). Workers and the world economy. *Foreign Affairs*, 75(3).
- Kara, M. A. (2006). *Yön'ün devrimi, devrimin yönü*. İstanbul: Kırmızı.
- Karagöz, H. (2009). *Döviz kuru dış ticaret ilişkisi*. Konya: Konya Ticaret Odası.
- Kerwin Robert W., (1995), "Türkiye'de Devletçilik 1933-1950", içinde *Türkiye'de Devletçilik*, Ed. Nevin Coşar, İstanbul: Bağlam, ss. 97-114.
- Kışlalı, A. T. (2018). *Kemalizm, laiklik ve demokrasi*. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Kili, S. (1981). *Atatürk Devrimi: Bir çağdaşlaşma modeli*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Koç, Y. (2020). Devletçilik iyi mi kötü mü? *Aydınlık Journal*, Erişim Tarihi 17 Ekim, 2020. Erişim Linki: <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1603191190b.pdf>
- Koç, Y. (2022). *Atatürk ve sosyalizm*. İstanbul: Berfin.
- Kopar, M. (2013). *Atatürk dönemi iktisadi kalkınma*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Korum, U. (1982). 1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Bildiri Kitabı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kubalı, H. N. (1972). *Atatürk devrimleri ve eski reformlar: Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi*. Ankara: TİT.
- Kumkale, T. T. (2007). *Atatürk'ün ekonomi mucizesi*. İstanbul: Pegasus.
- Kura, E. (1981). *Atatürkçülük üzerine denemeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kurdaş, K. (1979). *Ekonomik politikada bilim ve sağduyu*. İstanbul: Es.
- Kuruç, B. (2001). *Kemalist ekonomi görüşü: Kesitler, Kemalizm*. İstanbul: İletişim.
- Kuruç, B. (2012). *Mustafa Kemal döneminde ekonomi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Lewis, B. (1968). *Kemal Atatürk: Değişim ve uluslaşma süreci*. (Trs. Z. Toprak). Italy: Ertuğ & Kocabıyık.
- Mannheim, K. (1998). *Ideology and utopia*. Routledge and Kegan Paul.
- Mardin, Ş. (1964). *Atatürk devrimlerini hazırlayan faktörler (Siyasî batılılaşmamızda üç engel)*. İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (1997). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2000). *Genel hatlarıyla modernleşme. Modernleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mills, C. W. (1959). *The sociological imagination*. New York: Oxford University Press.

- Oyal, E. (1981). *Kamu girişimlerinde kamu katılımları ve Türkiye'deki uygulama*. Ankara: TODAİE.
- Ozankaya, Ö. (2004). 80.Yıldönümünde Türk Devrimi'nin Türkiye'nin siyasal evrimindeki yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(2), 77-98.
- Ökçün, A.G. (1972). XIX. yüzyılın ikinci yarısında imalat sanayi alanında verilen ruhsat ve imtiyazların ana çizgileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 27(1), 135-166.
- Ölçen, A. N. (1982). 1923-1938 döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Plânları. Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, ss. 133-151.
- Özçaylak, A. (2017). *Cumhuriyet dönemi ekonomisinde yerli malı politikaları ve uygulamaları*. Ankara: Atatürk Research Center.
- Özkardeş, L. (2015). Cumhuriyetin ilk yılları ve 1929 ekonomik buhranında dış ticaretin yönetimi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 6, 25-34.
- Özükan, B. (2006). *Gün gün dünya savaşları I-II*. İstanbul: Boyut.
- Pamak, M. (2011). Türkiye'de toprak reformu. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 18, 127-162.
- Parla, T. (1995). *Kemalist tek parti ideolojisi Ve Chp'nin Altı Ok'u Cilt 3 Türkiye'de siyasal kültürün resmi kaynakları*. İstanbul: İletişim.
- Parla, T. (1999). *Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim.
- Perin, C. (1982). *Atatürk kültür devrimi*. İstanbul: Yelken.
- Sarç, Ö. C. (1983). *Atatürk döneminde Türkiye Ekonomisi ve iktisat politikaları*. İstanbul: Dr. Necat Eczacıbaşı Publications.
- Sarıkoçuncu, A. and Kayıran, M. (1998). Atatürk, cumhuriyet ve Türk tarımı: Atatürk'ün tarım politikası ve sonuçları. *Erdem*, 11(31), 215-242.
- Soral, B. (2019). Küreselleşme, Türkiye ve çözüm. İçinde *Cumhuriyet'in Ekonomi Politikası*, İstanbul: Tarihçi, ss.183-203.
- Sunar, L. (2004). Kadro Dergisi/hareketi ve etkileri: Türk devlet ideolojisi ve sol kemalizmin oluşumu bağlamında bir analiz. *TALİD*, 3, 511-526.
- Sükan, B. (2014). İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de yabancı sermaye anlayışı. *Atatürk Yolu*, 14(54), 195-222.
- Tanilli, S. (1989). *Dünyayı değiştiren on yıl*. İstanbul: Cem.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1977). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları*. Ankara: METU.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2009). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları*. İstanbul: Bilge.
- Tör, V. N. (1933). Devletin yapıcılık ve idarecilik kudretine inanmak gerekir. *Kadro*, S.15/Mart, 13-19.
- Tör, V.N. (1932). Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına. Kadro Aylık Fikir Mecmuası (Tıpkı Basım 1- 18. Sayıları 1932- 1933). İstanbul: İleri.
- Töre, N. (1982). Atatürk döneminin (1923-1938) dış ekonomik ilişkiler politikası. Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, ss. 45-62.

Türk, İ. (1982). *Atatürk ve türk mali sistemi: Atatürk dönemi ekonomi politikası ve Türkiye'nin ekonomik gelişmesi*. Ankara University Publications, No:513.

Yaman, H. (2022). Kadro hareketi ve Vedat Nedim Tör etkisi. *Tarih ve Gelecek*, 8(4), 1079-1098.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.